

Even uitblazen

Eén jaar rookvrije horeca

REGIOPLAN
BELEIDSONDERZOEK

EVEN UITBLAZEN
Eén jaar rookvrije horeca

- eindrapport -

drs. H.S. Dekker
drs. J.E. Soethout
drs. N. Tijsmans

Amsterdam, oktober 2009
Regioplan publicatienr. 1886

Regioplan Beleidsonderzoek
Nieuwezijds Voorburgwal 35
1012 RD Amsterdam
Tel.: +31 (0)20 - 5315315
Fax : +31 (0)20 - 6265199

Onderzoek, uitgevoerd door Regioplan
Beleidsonderzoek in opdracht van het
ministerie van VWS.

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	I
1 Inleiding	1
1.1 Wat vooraf ging.....	1
1.2 Onderzoeksvraag.....	1
1.3 Onderzoeksaanpak.....	2
1.4 Leeswijzer	2
2 Volksgezondheid	3
2.1 Luchtkwaliteit.....	3
2.2 Mate van blootstelling aan tabaksrook	5
2.3 Verandering rookgedrag	5
2.4 Gezondheid werknemers horeca en bezoekers	8
3 Invoering en naleving	11
3.1 Aanpassingen en voorzieningen.....	12
3.2 Knelpunten bij de invoering en maatregelen	13
3.3 Naleving en handhaving	17
3.4 Draagvlak onder bevolking	19
3.5 Verwachtingen voor de toekomst.....	22
4 Economische effecten	23
4.1 Omzetontwikkeling.....	24
4.2 Faillissementen	30
4.3 Werkgelegenheid	31
4.4 Horecabezoek en bestedingen	32
4.5 Consumentenvertrouwen.....	35
4.6 Economische effecten in perspectief	35
5 Conclusie	39
5.1 Volksgezondheid.....	39
5.2 Naleving	40
5.3 Economische effecten.....	41
5.4 Laatste ontwikkelingen.....	43
5.5 Vergelijkbaarheid bronnen	43
Geraadpleegde bronnen	45
Bijlagen	49
Bijlage 1 Onderzoeksinformatie	51

SAMENVATTING

Sinds 1 januari 2004 heeft iedere werknemer recht op een rookvrije werkplek. Bij de invoering is een beperkt aantal uitzonderingen gemaakt, waaronder voor de horeca. Het kabinet besloot in 2007 de rookvrije werkplek per 1 juli 2008 ook door te voeren in de sectoren horeca, sport en kunst/cultuur.¹

In december 2008 heeft een tussentijdse rapportage plaatsgevonden over de eerste zes maanden na invoering van het rookverbod. De minister heeft toen de Tweede Kamer geïnformeerd over de gevolgen (voor zover bekend) voor onder andere de gezondheid van werknemers, de luchtkwaliteit, naleving, bezoekersaantallen, omzet en overlast.² Vervolgens is de Tweede Kamer een 'one year review' toegezegd.

Op verzoek van het ministerie van VWS heeft RegioPlan Beleidsonderzoek heeft in de maanden juni, juli en augustus van 2009 onderzoek gedaan naar de effecten van de invoering van een rookvrije werkplek in de horeca. Aan de hand van literatuurstudie, de data van diverse studies en door het uitvoeren van secundaire analyse van data is de rookvrije horeca in beeld gebracht. Ook zijn twee onderzoeken die in december 2008 zijn gerapporteerd, opnieuw uitgevoerd door andere bureaus en verwerkt in deze rapportage (zie bijlage 1 voor een lijst van de belangrijkste bronnen).

Volksgezondheid

De luchtkwaliteit is verbeterd en de rookvrije horeca heeft een positieve invloed gehad op het blootstaan aan sigarettenrook en het rookgedrag. Het rookverbod in de horeca heeft de blootstelling van horecamedewerkers en niet-rokenden aan tabaksrook drastisch doen dalen. Ook heeft de invoering van het rookverbod in de horeca rokers geholpen bij het stoppen met roken. Rokers hebben door het rookverbod in de horeca vaker een stoppoging ondernomen en zijn daar vaker succesvol in geweest. Bovendien is één op de tien rokers minder gaan roken.

De invloed die dit vervolgens heeft op de gezondheid van (niet-)rokende werknemers en bezoekers, is echter lastig vast te stellen, zeker na slechts één jaar na de invoering van het rookverbod.³

¹ TK, vergaderjaar 2005 – 2006, 30300 XVI, nr. 160 en TK, vergaderjaar 2006 – 2007, 30800 XVI, nr. 149.

² Brief van de minister 'Voortgang en knelpunten rookvrije horeca' (16 december 2008).

³ Op dit moment wordt een studie verricht door Caphri, een research school van de Universiteit Maastricht, naar de invloed van de rookvrije horeca op het aantal gerapporteerde hartstilstanden. Eind 2009 zullen de eerste resultaten van dit onderzoek bekend worden.

Naleving

Een aanzienlijk deel van de horecaondernemers heeft aanpassingen gedaan aan de gelegenheid om te voldoen aan de Tabakswet. In meer dan een derde van deze horecagelegenheden zijn rookruimtes aangelegd en 85 procent heeft buiten terrassen, tuinen, asbakken of afdakjes geplaatst.

Kort na de invoering van het rookverbod leefden vrijwel alle horecaondernemers het rookverbod na, in bijna alle horecagelegenheden werd niet gerookt. Naarmate het rookverbod langer van kracht is, neemt de geconstateerde naleving iets af. De meeste overtredingen van het rookverbod zijn te zien bij cafés en discotheken. Wanneer wordt gekeken naar de observaties waarop INTRAVAL haar oordeel baseert (de aanwezigheid van asbakken en rokers), dan blijkt het nalevingspercentage in het eerste jaar rond de 95 procent te liggen. Dit percentage is vergelijkbaar met percentages die in het buitenland worden gerapporteerd.

De invoering van de rookvrije horeca heeft voor zowel horecaondernemers als gemeenten een aantal knelpunten meegebracht. Horecaondernemers geven aan dat met name omzetsdalingen en onwil van klanten knelpunten zijn. Gemeenten ervaren met name knelpunten door de geluidsoverlast van rokende horecaklanten en problemen met het straatgezicht. Ook zijn terrasvergunningen in de winter, rookruimtes in de kleine horeca en naleving knelpunten voor gemeenten.

Economische effecten

Halverwege het jaar 2007 begonnen de winstmarges in de horeca te dalen. Vanaf de tweede helft van 2008 is zelfs sprake van negatieve omzetontwikkelingen. De horecasector heeft echter geen afwijkende ontwikkelingen doorgemaakt in vergelijking met andere sectoren of de gehele economie. Bedrijfseconomische aspecten, macro-economische ontwikkelingen en vergelijkingen met andere sectoren, duiden erop dat de recessie meer invloed heeft gehad op de omzet in de horeca, dan de invoering van het rookverbod. Horecaondernemers zelf noemen ook in toenemende mate de economische crisis als oorzaak van de omzetsdalingen.

1 INLEIDING

1.1 Wat vooraf ging

Sinds 1 januari 2004 heeft iedere werknemer recht op een rookvrije werkplek. Er is toen een beperkt aantal uitzonderingen gemaakt, waaronder voor de horeca. De toenmalige minister van Volksgezondheid gaf de branche de mogelijkheid om het roken via een stappenplan geleidelijk terug te dringen.⁴ Er werden voor de verschillende typen horecagelegenheden streefcijfers afgesproken met een looptijd van vier jaar. Voor het einde van 2008 zou driekwart van alle cafés en discotheken een rookvrije ruimte moeten hebben en moesten alle hotels rookvrije kamers aanbieden. De streefcijfers werden echter niet op tijd gehaald en op 8 juni 2007 besloot het kabinet de rookvrije werkplek per 1 juli 2008 ook door te voeren in de sectoren horeca, sport en kunst/cultuur.⁵ Rookvrij betekent dat er in de gelegenheden niet gerookt mag worden, behalve in daartoe aangewezen en afgesloten rookruimten. De Tabakswet stelt geen beperkingen aan roken in privéruimten en in de open lucht.

In december 2008 heeft een tussentijdse rapportage plaatsgevonden over de eerste zes maanden na invoering van het rookverbod. De minister heeft toen de Tweede Kamer geïnformeerd over de gevolgen (voor zover bekend) voor onder andere de gezondheid van werknemers, de luchtkwaliteit, handhaving, bezoekersaantallen, omzet en overlast.⁶ Vervolgens is de Tweede Kamer een 'one year review' toegezegd.

In de maanden juni, juli en augustus van 2009 heeft nieuw onderzoek plaatsgevonden. Onderhavige rapportage bespreekt de resultaten hiervan.

1.2 Onderzoeksvraag

Het onderzoek richt zich op:

Het krijgen van inzicht in het effect van de invoering van de rookvrije horeca op diverse aspecten, bekeken over een periode van (ten minste) twaalf maanden vóór en twaalf maanden na de invoering van het horecarookverbod (periode 1-7-2007 tot 1-7-2009).

⁴ TK, vergaderjaar 2003 – 2004, 29200 XVI, nr. 278.

⁵ TK, vergaderjaar 2005 – 2006, 30300 XVI, nr. 160 en TK, vergaderjaar 2006 – 2007, 30800 XVI, nr. 149.

⁶ Brief van de minister 'Voortgang en knelpunten rookvrije horeca' (16 december 2008).

Dit leidt tot de volgende onderzoeksvragen, op drie thema's:

1. Volksgezondheid

- a. Wat is het effect van de maatregel op de luchtkwaliteit in horecagelegenheden?
- b. Verplaatst het rookgedrag naar de privésituatie?
- c. Wat is het effect op stoppen met roken?
- d. Wat is het effect van de maatregel op de gezondheid van horecamedewerkers en op die van bezoekers?

2. Naleving

- a. Hoe wordt het verbod door horecaondernemers nageleefd?
- b. Welke aanpassingen hebben horecaondernemers gedaan om het rookverbod na te leven?
- c. Welke knelpunten zijn gerapporteerd met betrekking tot de naleving?
- d. Wat zijn de verwachtingen voor de nabije toekomst?

3. Economische effecten

- a. Wat is in de betreffende periode de ontwikkeling in de omzet?
- b. Wat is in de betreffende periode de ontwikkeling in horecabezoek en bestedingen?
- c. Wat is in de betreffende periode de ontwikkeling in faillissementen in de horeca?
- d. Is er een samenhang met invoering van de rookvrije horeca en deze ontwikkelingen?

1.3 Onderzoeksaanpak

Voor beantwoording van de deelvragen is gebruikgemaakt van literatuurstudie en de data van diverse studies. Ook is gebruikgemaakt van twee onderzoeken die eerder door andere bureaus in december 2008 zijn uitgevoerd. Regioplan heeft dit alles gebundeld, (secundaire) analyses uitgevoerd en de antwoorden samengevoegd in dit rapport.

Zie bijlage 1 voor meer informatie over de gehanteerde onderzoeken.

1.4 Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk bespreken we de gevolgen van de rookvrije horeca op de volksgezondheid. Hoofdstuk 3 gaat in op de invoering en naleving van het rookverbod en hoofdstuk 4 over de economische effecten ervan. We besluiten het rapport met een conclusie in de vorm van het beantwoorden van de onderzoeksvragen.

2 VOLKSGEZONDHEID

Samenvatting

- De luchtkwaliteit is na de invoering van het rookverbod aanmerkelijk verbeterd. De concentratie fijn stof (PM2.5) is negen keer lager.
- De blootstelling aan tabaksrook is drastisch gedaald onder niet-rokers.
- Door de invoering van het rookverbod in de horeca is één op de tien rokers minder gaan roken.
- Rokers hebben door het rookverbod in de horeca vaker een stoppoging ondernomen en zijn daarin vaker succesvol geweest.
- Er is geen sprake van verplaatsing van rookgedrag: rokers zijn thuis niet méér gaan roken.
- Het is moeilijk uitspraken te doen over de effecten op de gezondheid van werknemers en bezoekers in de horeca. Op basis van onderzoeken in binnen- en buitenland kunnen we voorzichtig concluderen dat een rookverbod in de horeca de levensverwachting verlengt en het aantal hart- en vaatziekten vermindert.

De rookvrije horeca is in juli 2008 ingevoerd om de werknemer in de horeca te beschermen. Het verbeteren van de luchtkwaliteit kan echter zowel voor werknemers als voor bezoekers gezondheidswinst opleveren.

We bekijken in dit hoofdstuk eerst hoe de luchtkwaliteit zich ontwikkeld heeft, daarna in welke mate werknemers en bezoekers zijn blootgesteld aan tabaksrook en tot slot, welk effect dit heeft gehad op de gezondheid van werknemers en bezoekers.

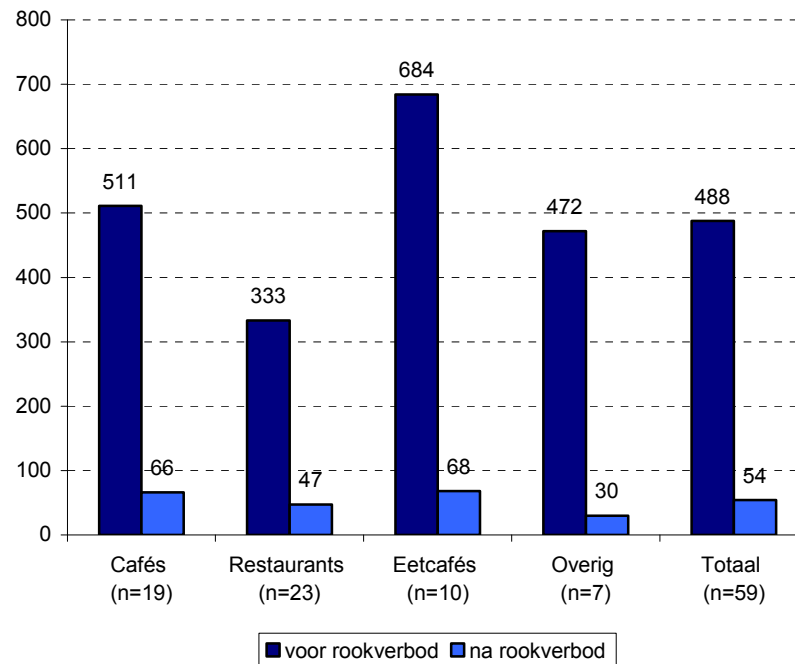
2.1 Luchtkwaliteit

Fijn stof

Om de luchtkwaliteit te bepalen wordt de concentratie fijn stof gemeten. De Voedsel en Waren Autoriteit (VWA) en het Rijksinstituut voor de Volksgezondheid en Milieu (RIVM) hebben de luchtkwaliteit gemeten in een aantal horecagelegenheden voor én na de invoering van het rookverbod.⁷ De concentratie fijn stof (PM2.5) in horecagelegenheden blijkt na invoering van de rookvrije horeca negen keer lager te zijn dan daarvoor (zie figuur 2.1).

⁷ VWA/RIVM Factsheet 'Luchtvervuiling in horecagelegenheden voor én na de invoering van het rookverbod'.

Figuur 2.1 Gemiddelde concentratie fijn stof (PM2.5) voor en na de invoering van het rookverbod in de horeca op 1 juli 2008 (in $\mu\text{g}/\text{m}^3$)

Bron: VWA/RIVM (2008a)

De concentratie fijn stof was voor de invoering van het rookverbod bijna twintig keer hoger dan het maximale jaargemiddelde uit de Europese richtlijn.⁸ De hoogst gemeten concentratie was $2650 \mu\text{g}/\text{m}^3$ in een eetcafé, voor invoering van het rookverbod. Toen er niet meer werd gerookt, daalde de luchtverontreiniging naar $80 \mu\text{g}/\text{m}^3$ in dit bedrijf.⁹

Buitenland

In maart 2004 werd in Ierland een algeheel rookverbod ingevoerd. In een studie naar de effecten van het rookverbod op de luchtkwaliteit in pubs, werd de concentratie fijn stof in Ierse pubs gemeten in binnen- en buitenland. De concentratie fijn stof bleek in rookvrije pubs 91 procent lager te liggen dan in pubs waar wel mocht worden gerookt (respectievelijk $29 \mu\text{g}/\text{m}^3$ en $340 \mu\text{g}/\text{m}^3$).¹⁰ Ook in Schotland zijn vergelijkbare resultaten gevonden voor en na de invoering van een rookverbod, hier daalde de concentratie fijn stof met 86 procent.¹¹

⁸ De grenswaarde ligt op $25 \mu\text{g}/\text{m}^3$ volgens de nieuw Richtlijn Luchtkwaliteit. EU richtlijn 2008/50/EG.

⁹ VWA/RIVM (2008a).

¹⁰ Environmental Health Department, Galway (2006).

¹¹ Semple, Creely, Naji, Miller en Ayres (2008).

Kanttekening Fijn stof wordt in grote hoeveelheden geproduceerd tijdens het roken en is een belangrijke component van omgevingstabaksrook. Toch is het constateren van deze 'zwevende deeltjes' voor binnenruimten onvoldoende om de relatie met kankergerelateerde risico's vast te stellen. Fijn stof is een van de bestanddelen in omgevingstabaksrook, maar het is nog niet duidelijk of daarmee een representatief beeld wordt gegeven van de toxicologisch relevante stoffen.¹²

2.2 Mate van blootstelling aan tabaksrook

Werknemers in de horeca staan over het algemeen meer bloot aan omgevingstabaksrook en hebben daarmee een grotere kans op gezondheidsschade dan werknemers in andere sectoren die al een rookvrije werkplek hadden. De nadelige gevolgen van passief roken op hun gezondheid was primair de reden om horecagelegenheden nu ook rookvrij te maken. De gevolgen voor de gezondheid van bezoekers was geen primaire reden, maar speelde een secundaire rol.

Sinds het rookverbod is het in de horeca alleen toegestaan om te roken in de open lucht, privéruimten of in zogenaamde rookruimten. Deze laatste ruimten zijn bestemd om in te roken, zonder daarbij hinder of overlast aan anderen te bezorgen. Bezoekers mogen hun consumptie meenemen in de rookruimte, maar personeel mag in deze ruimte niet bedienen of andere horecawerkzaamheden uitvoeren.

Het rookverbod in de horeca heeft de blootstelling van horecabezoekers aan tabaksrook scherp doen dalen. In het tweede kwartaal van 2008 stonden niet-rokers gemiddeld 71 procent van de tijd in een café bloot aan tabaksrook. In het eerste kwartaal van 2009 was dat nog maar zeventien procent. Voor restaurants zijn deze cijfers gedaald van respectievelijk 42 procent naar vier procent.¹³

Buitenland In Ierland wees een studie onder 56 barmedewerkers uit dat blootstelling aan koolmonoxide drastisch gedaald was na invoering van het rookverbod. Onder niet-rokend barpersoneel daalde de koolmonoxide in het bloed met 45 procent.

2.3 Verandering rookgedrag

Voor rokers betekent het rookverbod dat zij minder gelegenheid hebben om te roken. In een onderzoek van het International Tobacco Control Policy

¹² RIVM (2009a).

¹³ TNS NIPO (2009c).

Evaluation Project (ITC Project), onder meer dan tweeduizend rokers in Nederland, is onderzocht in hoeverre de rookvrije horeca effect heeft op rookgedrag. Hieronder presenteren we de belangrijkste resultaten.¹⁴

Minder Het rookverbod in de horeca is voor veel rokers een stimulans geweest om hun rookgedrag te veranderen. Een op de tien rokers is door het rookverbod minder gaan roken (zie tabel 2.1). Een vergelijkbaar deel meent dat de kans dat ze gaan stoppen nu groter is. Deze percentages waren eind 2008 en halverwege 2009 ongeveer even hoog. In de maanden november - december 2008 was de invoering van het rookverbod voor een tiende van de rokers een belangrijke aanleiding voor een stoppoging. Halverwege 2009 was dit nog maar zes procent.

Tabel 2.1 Invloed rookvrije horeca op stoppen met roken (percentage dat stelling met 'ja' beantwoordde)

	Nov-dec 2008 (n=588)	Maart-mei 2009 (n=1292)
Heeft de rookvrije horeca ervoor gezorgd dat u minder bent gaan roken?	12%	11%
Is door de rookvrije horeca de kans nu groter geworden dat u gaat stoppen met roken?	9%	8%
Was de rookvrije horeca de belangrijkste aanleiding voor uw stoppoging?	10%	6%
Heeft de rookvrije horeca ervoor gezorgd dat u een elektronische sigaret bent gaan gebruiken?	1%	2%

Bron: ITC Project (2009d)

Stoppen Rokers die wekelijks of vaker een horecagelegenheid bezoeken, blijken vaker een stoppogingen te hebben gedaan dan minder regelmatige bezoekers (respectievelijk 29% en 18%). De regelmatige horecabezoekers slagen ook nog vaker dan de rest: de helft van de regelmatige bezoekers is gestopt, vergeleken met 36 procent van de rokers die niet wekelijks de horeca bezoeken.¹⁵

Thuis Door de invoering van het rookverbod hebben rokers minder gelegenheid om buitenshuis te roken. Het lijkt aannemelijk dat het rookgedrag zich daardoor meer verplaatst naar de privésituatie. Dit blijkt echter niet het geval. Het percentage rokers dat het goed vindt dat er binnen gerookt wordt, veranderde niet significant na de invoering van de rookvrije horeca in Nederland. Bijna negentig procent van de rokers geeft aan dat de rookvrije

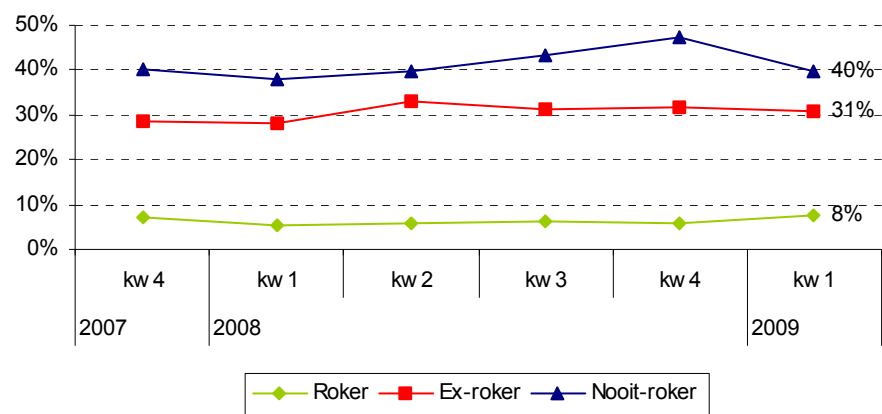
¹⁴ ITC Project (2009d).

¹⁵ Iemand heeft een succesvolle stoppoging gedaan als hij/zij roker was tijdens de voormeting en geen roker meer tijdens de nameting. Dit is op basis van zelfrapportage. De definitie van een roker is iemand die minstens 100 sigaretten heeft gerookt in zijn/haar leven en minstens maandelijks rookt. ITC Project (2009a).

horeca geen invloed heeft op hoeveel zij thuis roken.¹⁶

In huizen van *rokers*, *ex-rokers* of van mensen die *nooit gerookt* hebben, lijkt het niet-rookbeleid de afgelopen jaren vrij stabiel (zie figuur 2.2). Minder dan tien procent van de rokers heeft een algeheel rookverbod thuis. Dat geldt voor ongeveer een derde van de ex-rokers. In de periode voorafgaand aan het horecarookverbod waren de woningen van 'nooit-rokers' al in toenemende mate rookvrij. In het eerste kwartaal van 2009 nam dit percentage echter af. Dit zou kunnen worden verklaard uit het feit dat deze groep nu vaker toestaat dat er in de tuin of op het balkon mag worden gerookt (van 30% in 2008 naar 39% in 2009).

Figuur 2.2 Thuis mag nergens worden gerookt (percentages, per kwartaal)

Bron: TNS NIPO (2009c)

Buitenland

Na de invoering van een algeheel rookverbod in Schotland in 2006 werden vergelijkbare resultaten zichtbaar.¹⁷ De meeste rokers dachten niet dat het verbod op roken op de werkplek en in de publieke ruimte hun rookgedrag thuis had beïnvloed. Ook niet-rokers die meededen aan het onderzoek meldden geen verandering in hun omgeving. Thuis werden ze niet meer dan voor het verbod door rokende huisgenoten blootgesteld aan omgevingstabaksrook. Op 20 maart 2003 werd in de stad New York een rookverbod in de horeca ingevoerd. Het rookverbod wordt gezien als een belangrijke oorzaak voor een dramatische daling van het aantal rokers met elf procent in 2003. In dezelfde periode werd echter een grote belastingverhoging op sigaretten doorgevoerd. Hoe groot het effect van de invoering van het rookverbod was, is daarom moeilijk te zeggen.¹⁸

¹⁶ ITC Project (2009d).

¹⁷ NHS Health Scotland and the Scottish Executive (2007).

¹⁸ European Commission (2004).

2.4 Gezondheid werknemers horeca en bezoekers

Roken kan leiden tot longkanker, hart- en vaatziekten, beroerten en luchtwegklachten. Ook meerroken verhoogt de kans op deze aandoeningen; de kans op longkanker neemt zelfs toe met twintig procent.¹⁹

Zoals we eerder zagen, is de luchtkwaliteit verbeterd en heeft de rookvrije horeca de blootstelling aan sigarettenrook verminderd en het rookgedrag van rokers veranderd. De invloed die dit vervolgens heeft op de gezondheid van (niet-)rokende werknemers en bezoekers, is echter lastig vast te stellen, zeker na slechts één jaar na de invoering van het rookverbod.²⁰

Europa	Voor meer informatie over gezondheidseffecten zijn we daarom afhankelijk van de gegevens die in andere landen verzameld zijn. In Europa is al jaren een trend gaande naar een rookvrije omgeving. In veel landen is in meer of mindere mate een rookverbod ingevoerd in publieke gebouwen, openbaar vervoer en op de werkplek (inclusief de horeca). Deze verboden zijn soms in één keer doorgevoerd, soms gefaseerd (zoals in Nederland). In enkele landen is er sprake van uitzonderingssituaties voor bijvoorbeeld kleine cafés of is er sprake van een keuzevrijheid van de ondernemer. Al deze verschillende fases, beleidsopties en uitwerkingen, maakt dat rapportages over gezondheidseffecten na het invoeren van een rookverbod moeilijk te vergelijken zijn. Daarbij laten we nog in het midden hoe de kwaliteit is van het onderzoek en wie de opdrachtgever was. Beide kunnen van invloed zijn op de uitkomsten. Zie verder hoofdstuk 5 over de vergelijkbaarheid van buitenlandse rapportages.
Hart-en vaat- ziekten	Het RIVM heeft, naar aanleiding van een kamervraag over dit onderwerp, onderzoek gedaan naar de kwaliteit van buitenlandse studies naar het effect van rookverboden op de incidentie van hart- en vaatziekten. Daarbij werd in het bijzonder gekeken naar een studie uit Schotland, die melding maakte van het aantal hartaanvallen voor en na de invoering van het rookverbod in openbare gebouwen (maart 2006). Gedurende tien maanden voor en zes maanden na de invoering van het rookverbod werden gegevens verzameld over alle patiënten die in Schotse ziekenhuizen werden opgenomen met een acuut coronair syndroom (hartinfarct of angina pectoris). Tussen de twee periodes daalde het aantal ziekenhuisopnamen met zeventien procent. Het RIVM concludeerde dat dit een deugdelijk onderzoek is en dat de uitkomsten passen in de trend die andere studies op dat gebied laten zien. Een meta-analyse van negen andere studies die resultaten toonden over het

¹⁹ Gezondheidsraad (2003).

²⁰ Op dit moment wordt een studie verricht door Caphri, een research school van de Universiteit Maastricht, naar de invloed van de rookvrije horeca op het aantal gerapporteerde hartstilstanden. Eind 2009 zullen de eerste resultaten van dit onderzoek bekend worden.

effect van rookverboden op de incidentie van cardiovasculaire ziekten, lieten alle gemiddeld hetzelfde beeld zien.²¹

Levens-
verwachting

Het CPB heeft een poging gedaan om met behulp van verschillende aannames een schatting te maken van de veranderende levensverwachting van horecamedewerkers als gevolg van de invoering van het rookverbod. In onderstaand kader is de berekening van deze schatting weergegeven.

Levensverwachting van horecamedewerkers

In de horeca werkten in 2004 volgens het CBS 299.000 personen met in totaal 192.000 arbeidsjaren, waarvan 79.000 mannen in arbeidsjaren en 113.000 vrouwen.

Van de 104.000 niet-rokers (54% van de horecamedewerkers) werd 69 procent blootgesteld aan omgevingstabaksrook en van de 88.000 rokers tachtig procent. Voor de Nederlandse horeca betekent dit dat ruim 29.000 niet-rokende mannen na de invoering van een rookverbod gemiddeld 0,19 jaar langer leven, bijna 27.000 rokende mannen leven 0,53 jaar langer en bijna drieduizend mannen stoppen met roken en leven 7,7 jaar langer.

Onder de vrouwen leven ruim 42.000 niet-rokers 0,20 jaar langer, ruim 38.000 rokers leven gemiddeld 0,39 jaar langer en bij ruim 4300 vrouwen die als gevolg van het rookverbod stoppen, stijgt de levensverwachting met 6,3 jaar gemiddeld.

Hierbij is gebruikgemaakt van gegevens uit de literatuur dat in 2004 van de 192.000 horecamedewerkers (in arbeidsjaren) 41 procent man is, dat 54 procent niet rookt, dat een rookverbod op de werkplek een reductie in het percentage rokers met 3,8 procent teweeg brengt en dat het percentage dat blootgesteld is aan omgevingstabaksrook onder de niet-rokende horecamedewerkers 69 procent bedraagt en onder de rokende tachtig procent.

Bron: CPB (2008)

²¹ RIVM (2009b).

3 INVOERING EN NALEIVING

Samenvatting

- Volgens onderzoek onder gemeenten zijn er naar schatting in Nederland zo'n 2100 aanvragen gedaan voor rookfaciliteiten (binnen en buiten).
- Bijna driekwart (72%) van de horecagelegenheden heeft een rookvoorziening. Hiervan heeft een derde van de horecagelegenheden binnen een rookruimte, (evenveel als vorig jaar), 85 procent heeft buiten een voorziening om te roken. Het aantal terrassen zonder verwarming is toegenomen met vijftien procentpunten. Het aantal terrassen met verwarming is toegenomen met vier procentpunten.
- Een derde van de gemeenten ervaart in 2008 en 2009 knelpunten bij de invoering van het rookverbod. Het gaat dan vooral om last van buiten rokende horecaklanten, problemen met het straatgezicht, terrasvergunningen in de winter en rookruimtes in de kleine horeca.
- Van de horecaondernemers ondervindt meer dan de helft in 2008 knelpunten bij de invoering van het rookverbod. In 2009 is dat afgenomen tot 37 procent. Meest genoemde knelpunten door horecaondernemers zijn omzetsdaling en onwil van klanten.
- In het voorjaar van 2009 hield 85 procent van de horecagelegenheden zich aan het rookverbod. Cafés en discotheken leven het rookverbod het minste na (78% in de eerste maanden van 2009).
- De meerderheid van de horecaondernemers vindt het niet moeilijk om te handhaven, dus om rokende bezoekers op hun gedrag aan te spreken.
- De meerderheid van de bevolking vindt de rookvrije horeca een (zeer) goede zaak. Bijna driekwart is het ook (helemaal) eens met de stelling dat werknemers in de horeca recht hebben op een rookvrije werkplek.
- Eind 2008 is meer dan de helft (55%) van de horecaondernemers overwegend tot zeer negatief ten aanzien van het verbod. In juni 2009 zijn de ondernemers iets positiever gestemd.
- Het merendeel van de horecaondernemers verwacht in de toekomst geen veranderingen meer in hun onderneming ten aanzien van het rookverbod, het merendeel van de gemeenten verwacht dat komend jaar het aantal aanvragen voor verbouwingen gelijk blijft.

Om aan de wettelijke verplichtingen te voldoen, dienen horecaondernemers hun bedrijf rookvrij te maken. Rookvrij betekent dat in de gelegenheid niet gerookt mag worden, behalve in daartoe aangewezen en afgesloten rookruimten. De tabaksregelgeving stelt geen beperkingen aan roken in privéruimten en de open lucht. Er mag echter geen hinder of overlast ontstaan door tabaksrook.²²

In dit hoofdstuk komt aan bod in hoeverre horecaondernemers hun bedrijf in het afgelopen jaar hebben aangepast aan de invoering van het rookverbod. Allereerst beschrijven we de aanpassingen die horecaondernemers hebben gedaan om te voldoen aan de eisen van het rookverbod en welke knelpunten ze daarbij (hebben) ervaren. Vervolgens beschrijven we in hoeverre horecaondernemers het rookverbod naleven. We besluiten het hoofdstuk met

²² Zie ook 'Handleiding invoering rookvrije horeca, sport en kunst/cultuur'. Ministerie van VWS.

een beschouwing van het draagvlak onder de bevolking en de verwachtingen voor de toekomst.

3.1 Aanpassingen en voorzieningen

Horecaondernemers kunnen een aantal aanpassingen binnen en buiten aan het pand doen om rokers toch een gelegenheid te geven om tabaksproducten te gebruiken. Binnen kunnen horecagelegenheden een rookruimte inrichten. De rookruimte moet afgesloten zijn van de werkplek van de horecamedewerkers. Ook kunnen horecaondernemingen ervoor kiezen om buiten het pand enkele aanpassingen te doen, bijvoorbeeld door het inrichten van een (rook)terras of tuin en het plaatsen van gevelasbakken of statafels.

Aanvraag Een jaar na de invoering van het rookverbod zijn in heel Nederland naar schatting zo'n 2100 vergunningaanvragen gedaan voor rookfaciliteiten (zie tabel 3.1).

Tabel 3.1 Vergunningsaanvragen en -afwijzingen in Nederland, voor aanpassingen binnen en buiten (aantal) sinds 01-07-08²³

	Vergunnings- aanvraag ontvangen	Vergunnings- aanvraag afgewezen	Percentage afgewezen
Inpandige verbouwing	710	70	10%
Luifel of afdakje	816	175	21%
Statafels	87	8	9%
Anders	559	45	8%
Totaal	2172	298	14%

Bron: INTRAVAL (2009b)

Afwijzing De belangrijkste reden voor afwijzingen van vergunningaanvragen in het afgelopen jaar, is dat de voorgenomen verandering in strijd is met het bestemmingsplan of in strijd met uitstallings- of terrassenbeleid.²⁴ Daarnaast voldeed een deel van de aanvragen niet de gemeentelijke monumentenverordening. Vergeleken met eind 2008 zijn er meer afwijzingen geweest waarbij de aanvraag in strijd was met het terrassenbeleid, bijvoorbeeld bij aanvragen voor terrasvergunningen in de winter. Een mogelijke verklaring is dat er in deze categorie meer aanvragen zijn gedaan.

²³ Op basis van een steekproef van 85 gemeenten zijn de resultaten geëxtrapoléerd naar Nederland.

²⁴ INTRAVAL (2009a en 2009b).

Voorzieningen Bijna driekwart (72%) van de horecaondernemingen heeft een rookgelegenheid voor haar klanten. Hiervan biedt 38 procent van de horecaondernemingen binnen rookvoorzieningen aan en in 85 procent van de ondernemingen zijn buiten aanpassingen gedaan (zie tabel 3.2). Het percentage horecaondernemingen dat buiten een rookvoorziening aanbiedt is in 2009 toegenomen. Het aantal terrassen zonder verwarming is toegenomen met vijftien procentpunten. Het aantal terrassen met verwarming is toegenomen met vier procentpunten.

Tabel 3.2 Aangeboden rookvoorziening, binnen of buiten (meer antwoorden mogelijk)

	December 2008	Juni 2009
Binnen		
Rookkamer binnen	33%	33%
Ander soort voorziening binnen	6%	5%
Buiten		
Tuin	4%	3%
Terras zonder terrasverwarming	32%	47%
Terras met terrasverwarming	19%	23%
Een ander soort voorziening buiten	17%	12%

Bron: TNS NIPO (2009a en 2009b)

Toekomst Slechts een klein deel van de horecaondernemers is van plan komend jaar (vanaf juni 2009) nog aanpassingen te doen in de gelegenheid: zeven procent gaat zeker nog aanpassingen doen en tien procent misschien.²⁵

3.2 Knelpunten bij invoering en maatregelen

Zowel gemeenten als horecaondernemingen hebben door de invoering van het rookverbod te maken gehad met verschillende veranderingen. In deze paragraaf kijken we kort naar de knelpunten die gemeenten en horecagelegenheden hebben ervaren naar aanleiding van deze veranderingen.

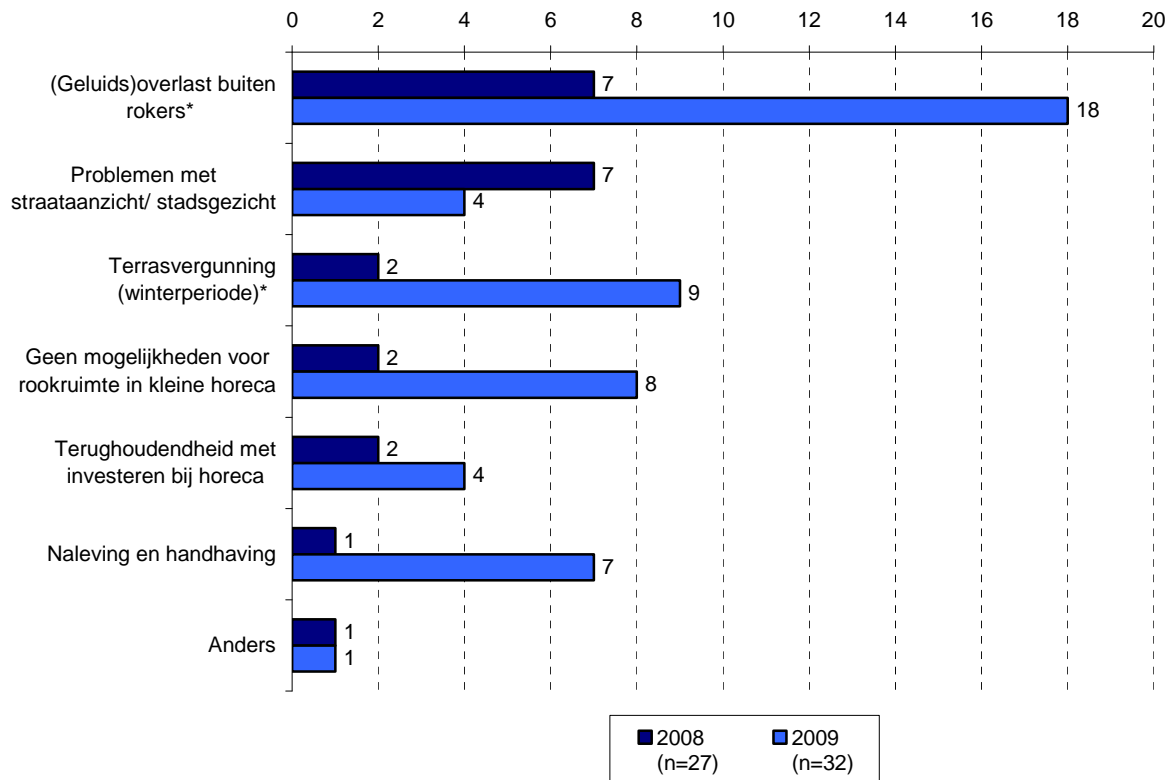
3.2.1 Knelpunten bij gemeenten

Knelpunten Iets meer dan een derde van de gemeenten geeft aan in het laatste half jaar van 2008 knelpunten te hebben ervaren bij de invoering van het rookverbod in de horeca. Het gaat vooral om (geluids)overlast van buiten rokende horecaklanten. In 2009 was het percentage gemeenten dat knelpunten heeft ervaren ongeveer gelijk, maar de onderwerpen verschilden. In 2008 meldden

²⁵ TNS Nipo (2009b).

gemeenten knelpunten rond (geluids)overlast, maar ook rond problemen met het straat- of stadsgezicht of de voorzieningen van horecapanden (zie figuur 3.1). In 2009 zijn daar de knelpunten ‘terrasvergunningen in de winter’, ‘rookruimtes in de kleine horeca’ en ‘naleving’ bijgekomen.

Figuur 3.1 Meest genoemde knelpunten door gemeenten (aantal, meer antwoorden mogelijk)

* Significant verschil tussen 2008 en 2009.

Bron: INTRAVALE (2009b)

Maatregelen Halverwege 2009 had bijna een kwart van de gemeenten (pro)actief maatregelen genomen om de invoering van de rookvrije horeca soepel te laten verlopen. Eind 2008 was dit nog een tiende van de gemeenten.

Voorbeeld: Zwerfafval

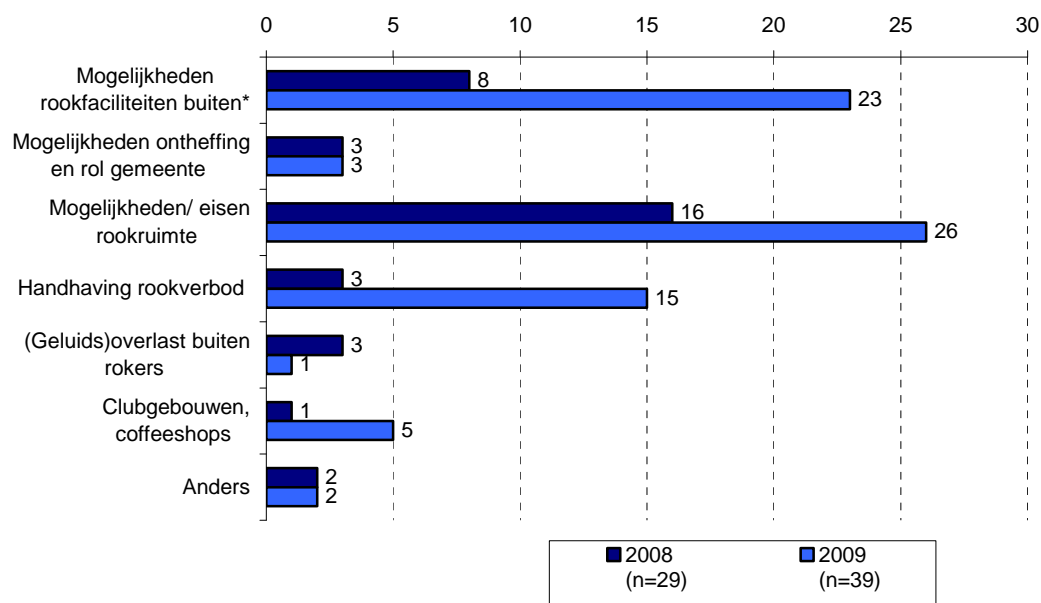
De plaatselijke afdelingen van KHN overleggen met gemeenten over het schoonhouden van de straat. Meestal wordt afgesproken dat horecaondernemingen de omgeving opruimen en aanvegen. Het Impulsprogramma Zwerfafval stelt gratis campagnemateriaal beschikbaar. Een deel daarvan heeft betrekking op sigaretten.

Bron: VNG factsheet

Horecaondernemers kunnen bij gemeenten terecht voor vragen over de invoering van het rookverbod. In 2008 ontving een derde van de gemeenten vragen over het rookverbod. Midden 2009 had ongeveer de helft van de gemeenten vragen gehad.

De onderwerpen bleven grotendeels hetzelfde (zie figuur 3.2). In 2009 zijn echter meer vragen gesteld over de mogelijkheden voor rookfaciliteiten buiten.

Figuur 3.2 Onderwerpen vragen van horecaondernemers aan gemeenten, (aantal, meer antwoorden mogelijk)

* Significant verschil tussen 2008 en 2009.

Bron: INTRAVAL (2009b)

3.2.2 Knelpunten bij horecagelegenheden

Eind 2008 ervaart meer dan de helft (58%) van de horecaondernemers knelpunten bij de invoering van het rookverbod. Cafés en discotheken geven daarbij significant vaker aan knelpunten tegen te komen dan restaurants (tabel 3.3). In de zomer van 2009 ervaart nog maar 37 procent knelpunten bij de invoering van het rookverbod. Met name het percentage cafés dat knelpunten ervaart is sterk afgenomen (van 73% naar 47%). De meest genoemde knelpunten zijn omzetsdaling (11%) en onwil van klanten (9%).

Het percentage ondernemers dat positieve gevolgen ervaart, is in alle sectoren gegroeid, behalve onder de discotheekhouders. De meest genoemde positieve gevolgen zijn verbeterde luchtkwaliteit (12%), maaltijden en rook gaan niet samen (7%) en verbetering arbeidsomstandigheden (6%).

Tabel 3.3 Knelpunten en gevolgen van de invoering van het rookverbod

	Cafés		Restaurants		Discotheken		Totaal	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Knelpunten	73%	47%	33%	20%	74%	65%	58%	37%
Geen knelpunten	27%	53%	67%	80%	26%	35%	42%	63%
Positieve gevolgen	28%	32%	47%	54%	32%	20%	35%	39%
Geen positieve gevolgen	72%	69%	53%	46%	68%	80%	65%	61%
Totaal n	435	500	554	450	31	20	1.020	970

Bron: TNS NIPO (2009a en 2009b)

Het hebben van een rookvoorziening blijkt niet van invloed te zijn op het ervaren van knelpunten of positieve gevolgen. Horecagelegenheden zonder een rookvoorziening verschillen in de mate waarin zij knelpunten ervaren niet van horecagelegenheden die wel een rookvoorziening hebben. Ook ervaren horecagelegenheden zonder rookvoorziening evenveel positieve gevolgen van het rookverbod als gelegenheden mét rookvoorziening.

Andere sectoren

De Voedsel en Warenautoriteit (VWA) geeft vanaf 2004 de opdracht tot een tweejaarlijkse monitor van de rookvrije werkplek.²⁶ In de monitor worden bedrijven bevraagd in dertien sectoren. De knelpunten die de horecaondernemers in 2008 melden, wijken niet af van de knelpunten die bedrijven in andere sectoren melden bij de invoering van het rookverbod. In 2008 werden bij het openbaar bestuur (23%) en de horeca (21%) de meeste knelpunten gemeld. Als het percentage dat wordt gemeld bij de horeca wordt vergeleken met de andere branches in het eerste jaar na invoering, is dit percentage vergelijkbaar (23%). Bij de horeca gaat dit het met name om draagvlak bij het personeel (23%) en de bezoekers (52%).

²⁶ INTRAVAl (2009b).

3.3 Naleving en handhaving

De Voedsel en Waren Autoriteit (VWA) is belast met het toezicht op de naleving van het rookverbod (zie kader).

Handhaving door VWA

Om goed toezicht te kunnen houden op de naleving van de Tabakswet komen controleurs van de VWA onaangekondigd langs, om te controleren of iedereen zich aan de regels houdt.

Als er sprake is van niet-ernstige overtredingen van de regelgeving geeft de VWA eerst een waarschuwing. De ondernemer krijgt dan de gelegenheid om de situatie in overeenstemming te brengen met de regelgeving.

Als de overtreding bij herinspectie niet is opgeheven of wanneer er sprake is van een ernstige overtreding wordt direct een boeterapport opgemaakt.

De boetes lopen op van € 300 voor de eerste overtreding tot € 2.400 bij herhaling.

De VWA kan geen boetes opleggen aan rokende gasten.

Bron: Ministerie van VWS 'Handleiding invoering rookvrije horeca, sport en kunst/cultuur'

De VWA is vanaf oktober 2008 gericht controles gaan uitvoeren bij bedrijven en gemeenten waarvan het vermoeden bestond dat het rookverbod werd genegeerd, bijvoorbeeld naar aanleiding van berichten uit de media, klachten of eerdere overtredingen. De VWA is zich vooral gaan richten op cafés waar de naleving achterbleef.

Tussen 1 juli en 1 december 2008 zijn zo'n tienduizend bedrijven gecontroleerd, zijn er 474 waarschuwingen gegeven en 821 boetes (of processen-verbaal) opgemaakt.²⁷

Om inzicht te krijgen in het naleefniveau van de regels voor de rookvrije horeca heeft de VWA onderzoek laten uitvoeren. Er zijn eind 2008, begin 2009 (winter), maart 2009 (voorjaar) en in juni (zomer) in 25 gemeenten ruim zeshonderd horecagelegenheden bezocht en geobserveerd. Tijdens de observaties is gekeken of er wordt gerookt en of er asbakken op de tafels of op de bar stonden.²⁸

Naleving

In tabel 3.4 is weergegeven in hoeverre horecagelegenheden het rookverbod correct naleven, volgens de observaties van INTRAVAL. We voegen daar de eerste inspecties van de VWA aan toe, toen ze nog niet gerichte controles uitvoerden.

Direct na de invoering van het rookverbod, leefde het grootste deel van de horecagelegenheden het rookverbod na. Naarmate het rookverbod langer van kracht is, neemt de naleving af. In het voorjaar van 2009 hield 85 procent van

²⁷ VWA Inspectieresultaten Rookvrije Horeca; juli t/m november 2008.

²⁸ VWA en INTRAVAL Factsheets Inventarisatie naleefniveau rookvrije horeca.

de horecagelegenheden zich aan het rookverbod. Cafés en discotheeken overtreden het rookverbod het meest.

Tabel 3.4 Correcte naleving van het rookverbod juli 2008-maart 2009*

	Inspectie VWA		Observaties INTRAVAL	
	Juli-september	Dec 2008-januari	Maart 2009	
	2008 (herfst)	2009 (winter)	(voorjaar)	
Cafés en discotheek	79%	77%	78%	
Restaurants	98%	90%	83%	
Fastfood/cafetaria	98%	89%	83%	
Sportkantine	95%	93%	85%	
Kunst en cultuur	-	93%	91%	
Hotel en recreatie	-	95%	88%	
Totaal	-	90%	85%	

* Cijfers juni 2009 (zomer) niet beschikbaar.

Bron: Voedsel en Waren Autoriteit (2008b, 2009a, 2009b)

In de zomer van 2009 zijn opnieuw observaties door INTRAVAL uitgevoerd, maar er heeft geen beoordeling plaatsgevonden over het percentage correcte naleving van het rookverbod. In plaats daarvan zijn, evenals in de winter, het voorjaar en de zomer, indicaties gegeven over de naleving van het rookverbod door te rapporteren over aangetroffen rokers en asbakken tijdens de observaties. In die periodes werden in gemiddeld 95 procent van de horecagelegenheden geen asbakken aangetroffen en werd gemiddeld in hetzelfde percentage gelegenheden niet gerookt.

Buitenland

In New York is de horeca rookvrij sinds 30 maart 2003. De *New York City Health Department* inspecteerde het eerste jaar na de invoering van het rookverbod ruim 22.000 horecagelegenheden. Van alle geïnspecteerde gelegenheden leefde in het eerste jaar 97 procent het rookverbod correct na.²⁹ Ook in Schotland leefden vrijwel alle horecaondernemers het rookverbod na. Sinds de invoering van het rookverbod in 2006 is het nalevingsniveau niet lager dan 94 procent geweest.³⁰ Negen maanden na de invoering van een rookverbod in Ierland leefde 93 procent van de geïnspecteerde horecaondernemingen het rookverbod correct na. In 2008 leefde 89 procent van de geïnspecteerde bars (licensed premises), 93 procent van de restaurants en 99 procent van de hotels het rookverbod correct na.³¹

Handhaven horeca

Een correcte naleving van het rookverbod is afhankelijk van de actie die de ondernemer al dan niet onderneemt bij bepaald gedrag van de bezoekers.

²⁹ New York City Departments (2004).

³⁰ <http://www.clearingtheairscotland.com/latest/index.html>.

³¹ Office of Tobacco Control (2005 en 2008).

In de helft van de gelegenheden (49%) is het wel eens voorgekomen dat één of meerdere bezoekers ondanks het rookverbod toch rookten. In cafés (64%), discotheken (80%) en hotels (63%) hebben ondernemers hier aanzienlijk vaker mee te maken gehad dan in restaurants (24%) en de fastfoodbedrijven (44%).³²

De meerderheid (66%) van de ondernemers geeft aan het helemaal niet moeilijk te vinden om bezoekers daarop aan te spreken. In totaal zegt 81 procent van de horecaondernemers het rookverbod altijd te handhaven, dus ook mensen aan te spreken. Elf procent doet dit soms of nooit. Een uitsplitsing naar sectoren laat zien dat met name café-eigenaren niet altijd het rookverbod handhaven. In tabel 3.5 is te zien dat de mate waarin het rookverbod een jaar na de invoering wordt gehandhaafd ongeveer even hoog is als een half jaar na de invoering.

Tabel 3.5 Handhaving³³ door horecaondernemer van het rookverbod, (altijd)

	December 2008	Juni 2009
Restaurants	87%	88%
Cafés en discotheek	73%	69%
Fastfood/cafetaria/café-restaurant	84%	Niet bekend
Café-bars/nachtclub	70%	Niet bekend
Totaal	79%	81%

Bron: TNS NIPO (2009a en 2009b)

3.4 Draagvlak onder bevolking

Europa In 2005 heeft de Europese Commissie onderzoek gedaan naar de attitude van de bevolking ten aanzien van rookvrij horecabeleid. Een meerderheid van de Europeanen was voorstander van rookvrije cafés (61%) en van rookvrije restaurants (77%). Het draagvlak was het grootst in landen waar op dat moment al een rookvrije horeca was ingevoerd. Vergeleken met andere Europese landen was in Nederland het draagvlak erg laag; meer de helft van de Nederlandse bevolking was tegen de invoering van een rookverbod in cafés. Alleen in Duitsland, Oostenrijk en Tsjechië was het draagvlak minder. In Italië, Zweden, Ierland en Malta was slechts twintig procent van de bevolking tegen de invoering van een rookverbod in cafés.³⁴

Nederland In een langlopend onderzoek onder rokers, ex-rokers en niet-rokers (Continu Onderzoek Roken) is gevraagd naar de mening over een rookvrije horeca (zie figuur 3.3). Na de invoering van het rookverbod vond een steeds minder groot

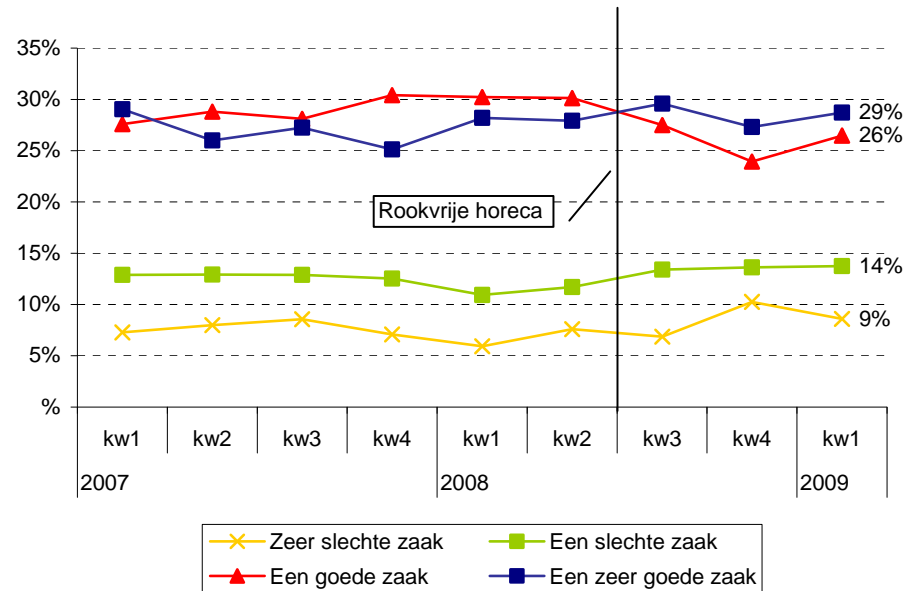
³² TNS NIPO 2009b.

³³ In het onderzoek van TNS NIPO wordt gevraagd naar handhaving door de horecaondernemer, niet naar naleving.

³⁴ European Commission (2007).

percentage van de respondenten een rookverbod een (zeer) goede zaak. Dit percentage nam echter begin 2009 weer toe.

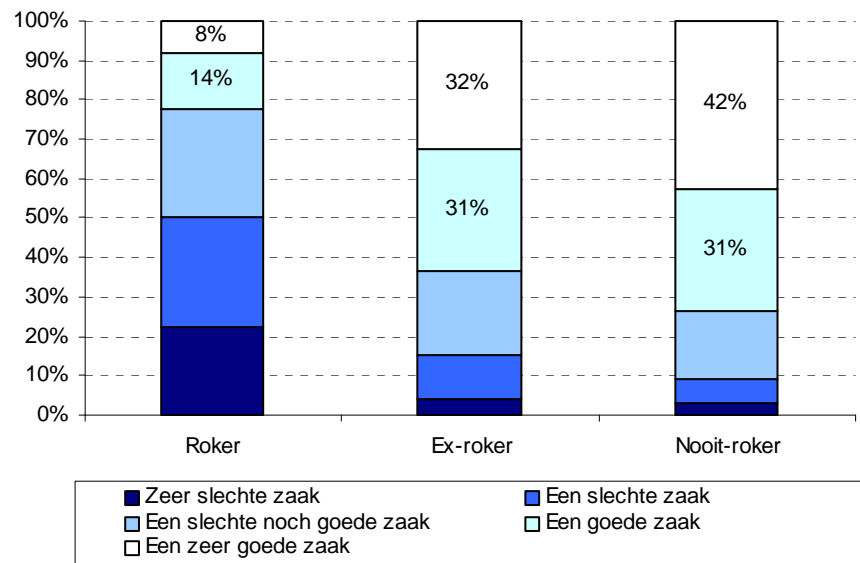
Figuur 3.3 Mening over rookvrije horeca. Stelling: 'Een rookvrije horeca vind ik een.....' (n= 32550)*

* De antwoordcategorie 'Noch een slechte, noch een goede zaak' (21%) is niet weergegeven.
Bron: Continu Onderzoek Rookgewoonten, TNS NIPO (2009c)

Rookstatus Ex-rokers en 'nooit-rokers' vinden een rookvrije horeca vaker een (zeer) goede zaak dan rokers (zie figuur 3.4). Bijna driekwart van de mensen die nooit gerookt hebben, vindt het een (zeer) goede zaak tegenover minder dan een kwart van de rokers.

Figuur 3.4 Mening over rookvrije horeca. Stelling: 'Een rookvrije horeca vind ik een.....', naar rookstatus (n= 32550)

Bron: Continu Onderzoek Rookgewoonten, TNS NIPO (2009c)

Ondernemers De houding van horecaondernemers (van discotheken, restaurants en cafés) ten aanzien van het rookverbod is divers. Eind 2008 is meer dan de helft (55%) is overwegend tot zeer negatief ten aanzien van het verbod, een kwart is overwegend tot zeer positief en een vijfde staat er neutraal tegenover. In juni 2009 zijn de ondernemers echter iets positiever gestemd. Minder dan de helft heeft een negatieve houding (46%). Net als vorig jaar is de meerderheid van horecaondernemers van cafés in 2009 negatief over het rookverbod (59%) alsook de discotheekhouders (75%). Van de restaurantondernemers heeft 23 procent een negatieve houding ten aanzien van het rookverbod.³⁵

Uit het onderzoek bleek ook dat de houding die men heeft ten aanzien van het rookverbod samenhangt met de mate waarin men het rookverbod handhaaft. De helft van de caféondernemers had een negatieve houding ten aanzien van het rookverbod, de handhaving van deze groep horecagelegenheden is ook het laagst. Restaurantondernemers zijn veel minder negatief over het rookverbod, deze groep leeft het rookverbod ook veel beter na.

Het rookgedrag van de ondernemer zelf blijkt ook invloed te hebben. Wanneer ondernemers zelf roken, dan is meer dan de helft (overwegend tot zeer) negatief ten aanzien van het rookverbod (55%). Van de niet-rokende ondernemers is slechts 25 procent (overwegend tot zeer) negatief.³⁶

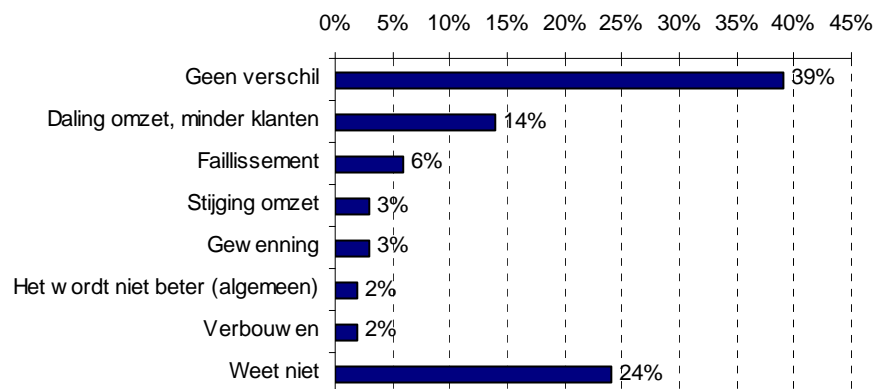
³⁵ TNS Nipo (2009b).

³⁶ TNS Nipo (2009b).

3.5 Verwachtingen voor de toekomst

Ondernemers Op de vraag welke toekomstige ontwikkelingen horecaondernemers nog verwachten in de eigen horecagelegenheid antwoord 39 procent 'geen', 24 procent weet het niet en veertien procent verwacht een daling van de omzet. Tot slot denkt zes procent het bedrijf in de toekomst te moeten sluiten wegens faillissement (zie figuur 3.6).

Figuur 3.5 Welke toekomstige ontwikkelingen verwachten horecaondernemers

Bron: TNS Nipo (2009b)

Gemeenten Het grootste deel van de gemeenten verwacht dat het aantal aanvragen voor aanpassingen (binnen en buiten) gelijk zal blijven het komende jaar. De schatting voor de aanvragen buiten, blijkt wel lastiger te maken. Waarschijnlijk omdat de gemeenteambtenaren het afgelopen jaar een grote toename hebben geconstateerd in deze aanvragen.

Tabel 3.6 Verwachting van gemeenteambtenaren over ontwikkeling aantal aanvragen in de komende 12 maanden*

	Inpandige verbouwingen	Aanpassingen buiten
Het aantal aanvragen zal dalen	14%	17%
Het aantal aanvragen zal gelijk blijven	72%	57%
Het aantal aanvragen zal toenemen	4%	7%
Weet niet	10%	19%
Totaal n	85	85

* Vraag alleen in meting juli 2009 gesteld.

Bron: INTRAVALE (2009c)

4 ECONOMISCHE EFFECTEN

Samenvatting

- Vanaf het tweede kwartaal van 2007 stagneren de omzetten in de horeca. Ook in 2008 zette de omzetsdaling door. Deze ontwikkeling was (iets later) ook in de detailhandel te zien.
- Ongeveer de helft van de horecaondernemers heeft te maken met omzetsdalingen, Twintig procent ziet geen verschil in omzetontwikkeling ten opzichte van het jaar ervoor.
- De fastfoodsector lijkt het minst te maken te hebben met omzetsdalingen.
- Omzetsdalingen zijn in de gehele horeca zichtbaar bij zowel grote als kleine ondernemingen.
- Het aantal werknemers in een horecaonderneming heeft geen significant verband met gerapporteerde omzetsdalingen.
- Horecagelegenheden zonder rookvoorziening ervaren vergelijkbare omzetontwikkelingen als horecagelegenheden met rookvoorziening.
- Gelegenheden waar het rookverbod altijd wordt gehandhaafd rapporteren vaker een omzetstijging en minder vaak een omzetsdaling dan gelegenheden waar het rookverbod soms wordt gehandhaafd.
- Het aantal uitgesproken faillissementen in de horeca stijgt, net als in andere sectoren, sinds het tweede kwartaal van 2008.
- De werkgelegenheid in de horeca daalt, net als in andere sectoren, in het eerste kwartaal van 2009, na jaren van stijging.
- Het aantal horecabezoeken neemt het eerste kwartaal van 2009 iets af.
- De gemiddelde bestedingen per horecabezoek vertonen een redelijk stabiel beeld.
- Consumentenvertrouwen hangt sterk samen met de omzetontwikkelingen in de horeca.
- Bedrijfseconomische aspecten, macro-economische ontwikkelingen en vergelijkingen met andere sectoren, duiden erop dat de recessie meer invloed heeft gehad op de omzet in de horeca, dan de invoering van het rookverbod.
- Horecaondernemers noemden in 2008 de invoering van het rookverbod het meest (75%) als oorzaak voor omzetverlies. In 2009 wordt de economische situatie het meest genoemd als oorzaak (76%).

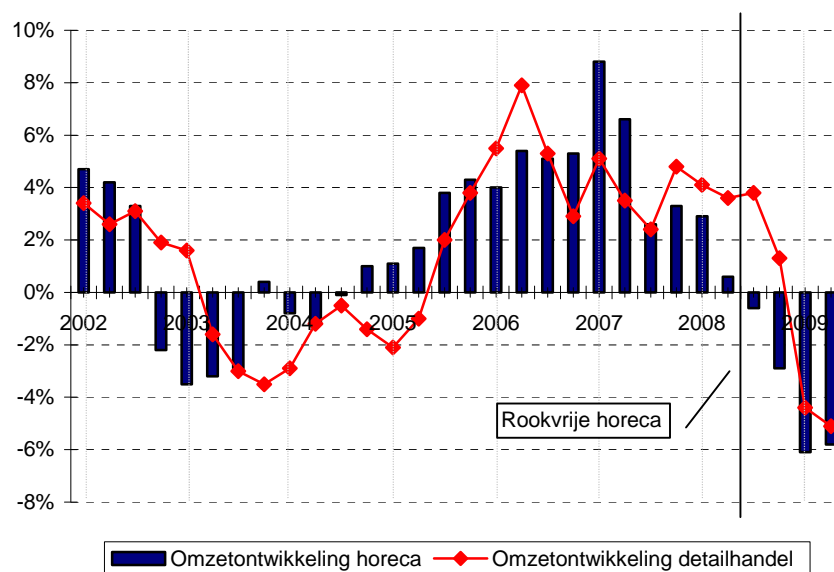
Zowel voor als na de invoering van het rookverbod is er veel discussie geweest over de economische effecten die de horeca ondervindt als gevolg van het rookverbod. Omdat in een economische markt veel variabelen een rol spelen, spreekt het voor zich dat er niet over een eenduidige oorzaak-gevolgrelatie kan worden gesproken als het gaat om de invoering van het rookverbod en de inkomsten van de horecasector. In dit hoofdstuk zullen we daarom eerst alleen de feitelijke ontwikkelingen weergeven (omzetontwikkeling, faillissementen, werkgelegenheid, horecabezoek en bestedingen). Daarna zullen we het hoofdstuk afsluiten met een korte discussie over de mogelijke oorzaken van de gerapporteerde ontwikkelingen.

4.1 Omzetontwikkeling

Het CBS rapporteert ieder kwartaal over de omzetontwikkelingen in de horeca, deze gegevens zijn gebaseerd op registraties van de Belastingdienst en aangevuld met schriftelijk onderzoek onder bedrijven.³⁷

Al vanaf het tweede kwartaal van 2007 is te zien dat de omzetstijgingen in de horeca stagneren (zie figuur 4.1). In het derde kwartaal van 2008 (direct na de invoering van het rookverbod in de horeca) deed zich voor het eerst een omzetsdaling voor in de horecasector. In figuur 4.1 zijn tevens de omzetontwikkelingen voor de detailhandel opgenomen, een vergelijkbare sector van de horeca. Ook in de detailhandel daalt de omzetontwikkeling vanaf het begin van 2007 en ook hier is een scherpe daling waarneembaar vanaf het derde kwartaal 2008. In het eerste kwartaal van 2009 is er in de detailhandel voor het eerst sprake van een omzetsdaling.

Figuur 4.1 Omzetontwikkeling in de horeca en detailhandel 2002 tot het tweede kwartaal van 2009 (% mutatie ten opzichte van een jaar eerder).

Bron: CBS (2009b)

Tabel 4.1 laat de omzetontwikkelingen zien in relatie tot de prijzen en omzetvolumes (de ontwikkeling van de hoeveelheid verkochte goederen en diensten) in de horeca.³⁸ In het tweede kwartaal van 2008 groeide de omzet nauwelijks en in het tweede kwartaal van 2009 was de omzet van de horeca

³⁷ CBS Omzetontwikkeling horeca t/m tweede kwartaal 2009.

³⁸ De ontwikkeling van de volumes is niet waargenomen, maar berekend. De hoeveelheid verkochte goederen en diensten in een bepaalde periode berekent het CBS door de waarde van de omzet te delen door de prijs.

bijna zes procent lager dan in hetzelfde kwartaal een jaar eerder. De prijzen stegen met twee procent en het omzetvolume daalde met bijna acht procent.

Hier is wederom te zien dat al voor de invoering van het rookverbod in subsectoren sprake was van omzetstagneringen of -dalingen. Alleen hotels hadden nog een omzetstijging in het tweede kwartaal van 2008. Bij hotels en cafés was het omzetverlies in het tweede kwartaal van 2009 het grootst. Alleen bij de cafetaria's nam de omzet niet af. Dit werd volgens het CBS veroorzaakt doordat de gestegen prijzen in de branche de daling in het omzetvolume compenseerde. Het omzetvolume van cafetaria's daalde namelijk met 1,9 procent en de prijzen stegen met 2,1 procent. De omzet van cafés nam af met 9 procent, ondanks een prijsstijging van 4,7 procent.³⁹

Tabel 4.1 Ontwikkelingen van omzetten, prijzen en volumes in de horeca (%-mutaties ten opzichte van een jaar eerder)

	2008				2009	
	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2*
Horeca totaal						
Omzet	2,8	0,6	-0,7	-2,9	-5,8	-5,8
Prijs	3,1	4,1	3,7	3,8	3,0	1,9
Volume	-0,3	-3,4	-4,3	-6,5	-8,6	-7,6
Waarvan:						
Hotels, pensions en conferentieoorden						
Omzet	6,5	5,0	1,8	-4,0	-9,3	-10,4
Prijs	-	-	-	-	-	-
Volume	-	-	-	-	-	-
Restaurants						
Omzet	1,0	-1,8	-1,7	-2,7	-4,9	-3,0
Prijs	3,2	4,1	4,7	4,6	3,9	3,0
Volume	-2,1	-5,7	-6,1	-7,0	-8,5	-5,8
Cafetaria's, snackbars, lunchrooms, fastfoorestaurants, ijssalons						
Omzet	2,1	-1,5	-1,2	2,4	1,5	0,1
Prijs	3,6	3,6	3,4	3,2	2,2	2,1
Volume	-1,5	-4,9	-4,5	-0,7	-0,6	-1,9
Cafés e.d.						
Omzet	2,3	0,5	-1,8	-6,2	-9,1	-9,0
Prijs	3,2	3,5	3,8	4,3	4,6	4,7
Volume	-0,9	-2,9	-5,4	-10,1	-13,1	-13,1

* Voorlopige cijfers .

Bron: CBS (2009b) en Statline.

³⁹ Persbericht CBS, 'Omzet horeca daalt 5,8 procent', 27 augustus 2009.

In tabel 4.2 is te zien dat ongeveer de helft van de horecaondernemers zegt de eerste zes maanden van 2008 omzetzakkingen te hebben gehad ten opzichte van dezelfde maanden in 2007. Voor 2009 is hetzelfde beeld te zien.

Tabel 4.2 Omzetontwikkelingen volgens ondernemers in de eerste 6 maanden van 2008 en 2009

	Oktober-november 2008	Juni 2009
Omzetzakking	55%	56%
Geen verschil in omzet	22%	20%
Omzetzakking	13%	14%

Bron: TNS NIPO (2009a en 2009b)

De Horecabarometer laat vergelijkbare resultaten zien.⁴⁰ Hier zegt iets minder dan de helft van de horecaondernemers te maken te hebben met omzetzakkingen, zowel in het vierde kwartaal van 2008 als in het eerste en tweede kwartaal van 2009.

Tabel 4.3 toont de omzetzakkingen van de verschillende subsectoren in de horeca. In 2008 had de sector en dan met name cafés en discotheken, te maken met omzetzakkingen. Het percentage ondernemers van cafés dat een omzetzakking meldt, neemt echter in de loop van 2009 af, terwijl het percentage ondernemers van restaurants en discotheken dat omzetzakkingen meldt juist toeneemt.

De fastfoodsector lijkt het minst last te hebben van omzetzakkingen. Hetzelfde beeld is terug te zien in de Horecabarometer, ook hier lijkt de fastfoodsector het minst last te hebben van omzetzakkingen.⁴¹

Tabel 4.3 Omzetzakkingen volgens ondernemers in subsectoren

	Oktober-november 2008	Juni 2009
Cafés*	62%	54%
Restaurants*	43%	59%
Discotheken	65%	85%
Fastfood	-	43%
Hotels	-	55%

* Significante verschillen tussen 2008 en 2009.

Bron: TNS NIPO (2009a en 2009b)

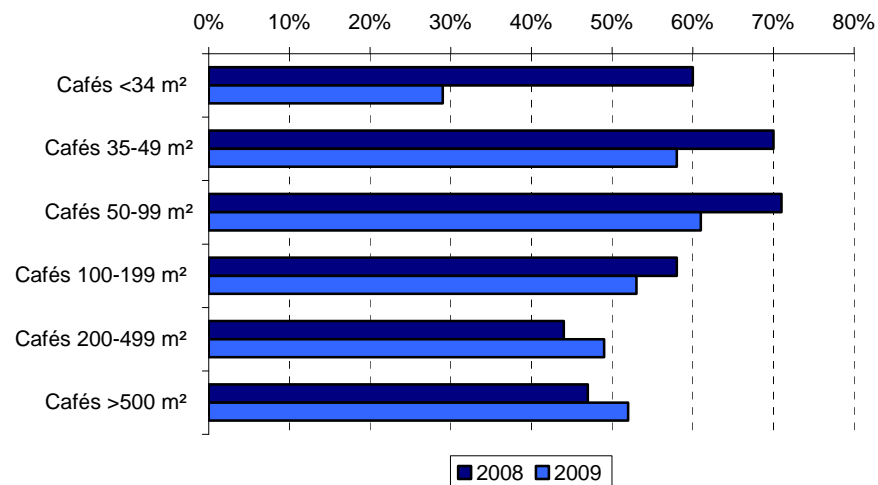
Oppervlakte Omzetzakkingen zijn in de gehele horeca zichtbaar bij zowel grote als kleine ondernemingen. Het lijkt er op dat met name de middelgrote ondernemingen omzetzakkingen melden. In figuur 4.2 zijn de omzetzakkingen specifiek weergegeven voor cafés naar vloeroppervlakte. Alleen grote cafés (boven de 200 m²) meldden in 2009 meer

⁴⁰ Synovate (2009a, 2009b en 2009c).

⁴¹ Synovate (2009c).

omzetzdalingen dan in 2008. Cafés kleiner dan 200 m² hadden in 2009 juist minder omzetzdalingen. Het valt op dat het percentage omzetzdalingen bij de kleinste cafés (< 34 m²) dit jaar beduidend lager lag dan in 2008. De gevonden verschillen tussen 2008 en 2009 zijn echter niet significant.

Figuur 4.2 Cafés: percentage ondernemingen met omzetzdalingen naar vloeroppervlakte

Bron: TNS NIPO (2009a en 2009b)

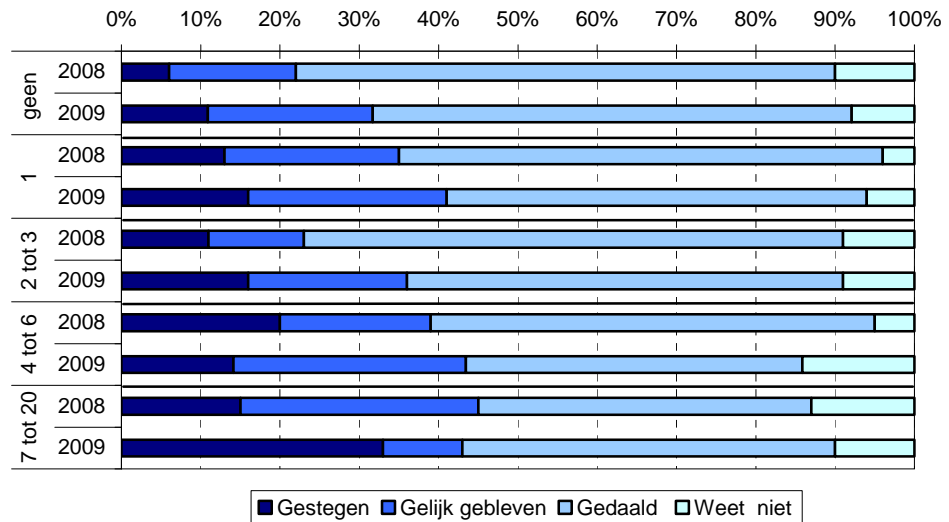
Voor restaurants is precies het omgekeerde beeld te zien. Ondernemers van grote restaurants (meer dan 200 m²) melden in 2009 juist minder omzetzdalingen dan in 2008 (van 72% naar 50%). De restaurants kleiner dan 200 m² melden meer omzetzdalingen. Deze verschillen tussen 2008 en 2009 zijn echter niet significant.

In 2009 melden ondernemers van middelgrote restaurants (50-99 m²) het vaakst een omzetzdaling. Dit percentage (68%) wijkt significant af van het percentage uit 2008 (46%).

Werknemers Het aantal werknemers heeft in de horecasector geen significant verband met omzetzdalingen. Het aantal werknemers is wel van invloed op gerapporteerde omzetzijgingen. Middelgrote ondernemingen (7 tot 20 werknemers) rapporten significant vaker dan gemiddeld omzetzijgingen. Horecaondernemingen zonder personeel rapporten significant minder omzetzijgingen.⁴²

Ook specifiek voor cafés is er geen verband tussen omzetzontwikkeling en het aantal werknemers (zie figuur 4.3). Hoewel de in figuur 4.3 getoonde verschillen niet significant zijn, is wel te zien dat het aantal gerapporteerde omzetzdalingen in vrijwel alle categorieën is afgenomen. Alleen de middelgrote cafés meldde in 2009 iets vaker omzetzdalingen dan in 2008.

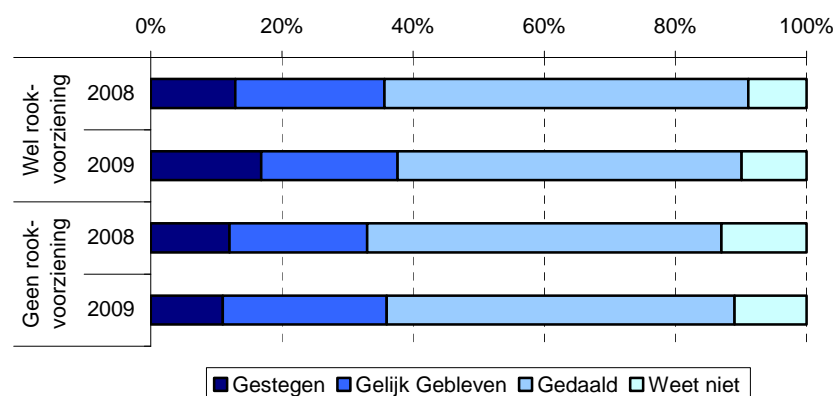
⁴² Bron: TNS Nipo (2009b tabellenboek).

Figuur 4.3 Cafés: omzetontwikkeling naar aantal werknemers

Bron: TNS NIPO (2009b)

 Rook-
voorziening

Bijna driekwart (72%) van de horecagelegenheden heeft een rookvoorziening voor haar klanten. In figuur 4.4 is te zien dat beide groepen vergelijkbare omzetveranderingen ervaren. Wel is te zien dat in 2009 de horecagelegenheden zonder rookvoorziening minder vaak een omzetsijging ervaren dan horecagelegenheden met rookvoorziening (respectievelijk 11% ten opzichte van 17%).

Figuur 4.4 Horeca totaal: omzetontwikkeling naar rookvoorziening

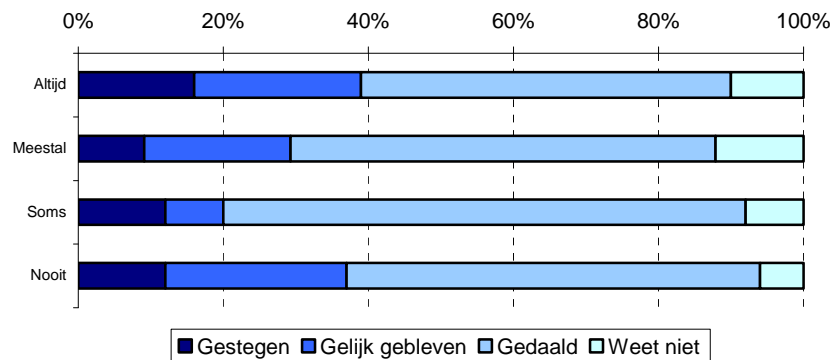
Bron: TNS NIPO (2008b)

Het percentage cafés dat omzetstijgingen heeft, is bij cafés met rookvoorziening bijna gelijk aan cafés zonder rookvoorziening (15% versus 13%).

Wel rapporteren ondernemers van cafés zonder rookvoorziening significant minder omzetsdalingen; zij melden juist vaker dan gemiddeld dat hun omzet gelijk is gebleven in 2009. Restaurants zonder rookvoorziening hebben significant minder omzetstijgingen dan restaurants met rookvoorziening (7% versus 12%).

Handhaving De ervaren omzetveranderingen lijken samen te hangen met de mate waarin de ondernemers het rookverbod handhaven (zie figuur 4.5). Horecaondernemers die het rookverbod altijd handhaven, rapporteren vaker een omzetstijging en minder vaak een omzetsdaling. Gelegenheden waar het rookverbod soms wordt gehandhaafd, hebben vaker te maken met een omzetsdaling.

Figuur 4.5 Horeca totaal: omzetontwikkeling naar mate van handhaving

Bron: TNS NIPO (2009b)

Buitenland In landen waar eerder een rookvrije horeca is ingevoerd, lijken zich geen negatieve effecten voor te doen op de omzetontwikkeling van de horecaondernemingen. In Ierland was bijvoorbeeld te zien dat de omzet licht steeg (0,1%) na de invoering van een rookverbod, terwijl de omzetten daarvoor een dalende trend vertoonden. Ook in New York en California lijken de meeste horecagelegenheden juist economisch voordeel te hebben van een rookverbod. In Noorwegen daalden de omzetten licht (0,8%) na de invoering van een rookverbod, maar deze daling werd mede toegeschreven aan een aantal andere factoren (inclusief het weer).⁴³ Er zijn inderdaad meerdere factoren die omzetontwikkelingen bepalen. De uitkomsten van deze

⁴³ Commission of the European Communities (2007).

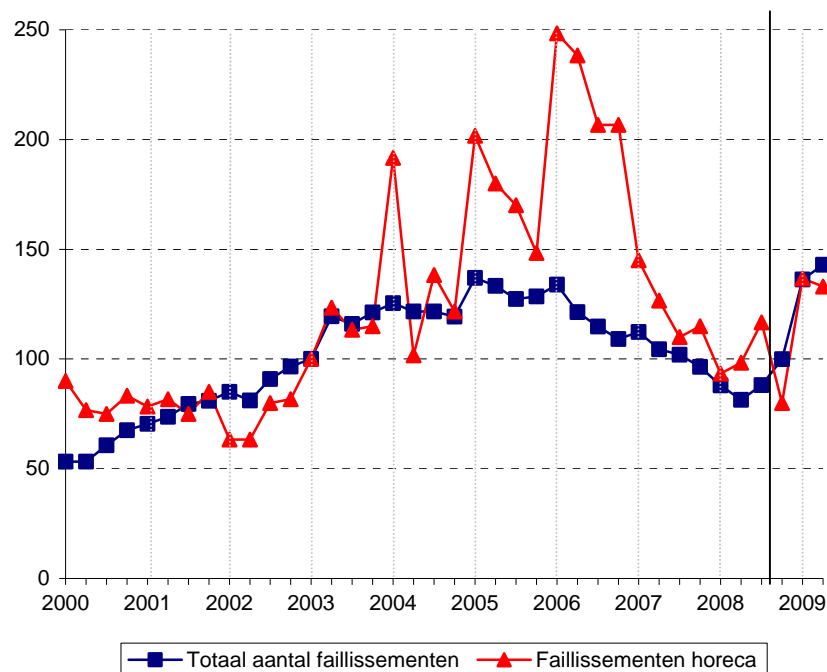
onderzoeken kunnen dan ook niet een op een vergeleken worden met de ontwikkelingen in Nederland (zie ook paragraaf 5.5).

4.2 Faillissementen

Bij aanhoudende omzetsdalingen zal het aantal faillissementen in een sector toenemen. Het CBS rapporteert ieder kwartaal over het aantal uitgesproken faillissementen in Nederland. In figuur 4.6 zijn de indexcijfers weergegeven voor het totaal aantal faillissementen in Nederland en het aantal faillissementen in de horeca. De ontwikkeling in het aantal faillissementen in de horeca is vergelijkbaar met die van het totale aantal faillissementen in (andere sectoren in) Nederland.

Tot 2005 steeg het totale aantal faillissementen voor de gehele economie. Vanaf 2005 nam het aantal uitgesproken faillissementen weer af, om begin 2008 weer toe te nemen. In de horeca is deze trend ook grotendeels terug te zien. Hier zette de stijging in het aantal faillissementen echter door tot begin 2006. Na een periode van daling neemt, ook in de horeca, het aantal uitgesproken faillissementen weer toe vanaf het tweede kwartaal van 2008. Dit was nog voor de invoering van het rookverbod.

Figuur 4.6 Faillissementsindex (index=Q1 2003)

Bron: CBS (2009c)

Buitenland

Maart 2006 werd in Schotland een algeheel rookverbod van kracht. Het aantal faillissementen zou na de invoering van het rookverbod zijn gestegen van 26 pubs per maand in 2005, naar 56 pubs per maand in 2007. Als mogelijke oorzaak van de toename in het aantal faillissementen wordt echter niet het rookverbod genoemd, maar een tekort aan bouwgrond voor woningen, waardoor veel pubs opgekocht en gesloopt zouden zijn.⁴⁴ Deze gegevens moeten echter voorzichtig worden geïnterpreteerd. Het wordt in deze rapportage niet duidelijk hoe het aantal faillissementen in de horeca zich verhoudt tot het aantal faillissementen in de gehele Schotse economie. In Engeland is onderzoek gedaan naar de ontwikkeling in het aantal uitgegeven drankvergunningen, rond de invoering van de 'smokefree law' in juli 2007. Het blijkt dat het aantal drankvergunningen is toegenomen met zes procent tussen maart 2007 en maart 2008.⁴⁵

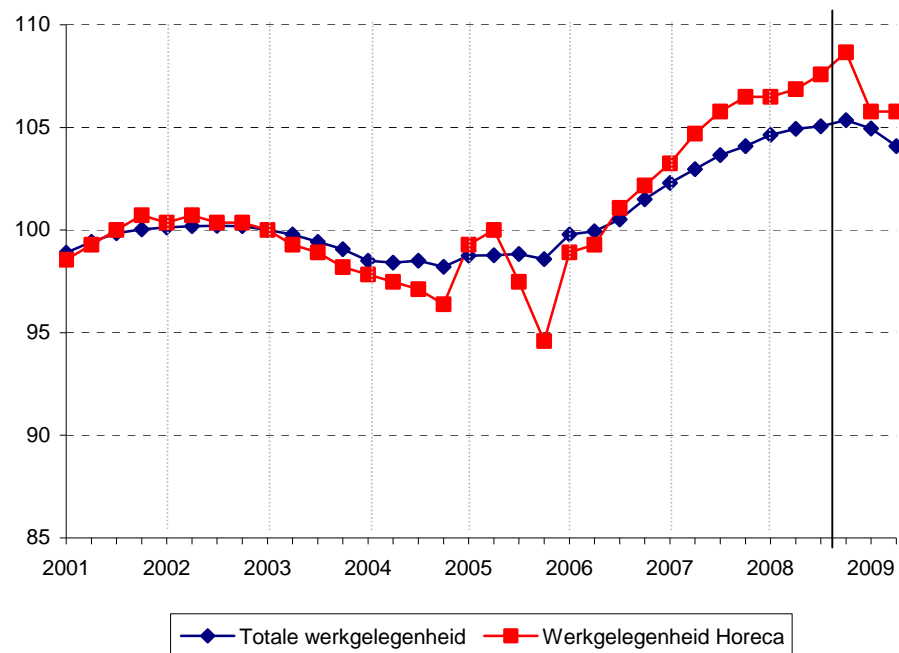
4.3 Werkgelegenheid

Wanneer het economisch slecht gaat binnen een sector komt de werkgelegenheid vaak ook onder druk te staan. In figuur 4.7 is de totale werkgelegenheid en de werkgelegenheid binnen de horeca weergegeven. Vanaf 2006 is er, net als in de totale economie, een stijging van de werkgelegenheid te zien in de horeca. In het eerste kwartaal van 2009 (drie kwartalen na de invoering van het rookverbod) is er een teruggang in de werkgelegenheid waar te nemen. Voor de totale economie nam het werkgelegenheidsniveau ook af in dit kwartaal. De ontwikkeling in werkgelegenheid volgt dezelfde trend als de totale economie.

⁴⁴ ASH Scotland (2007).

⁴⁵ DCMS Statistical Bulletin (2008).

Figuur 4.7 Werkgelegenheidsindex (seizoensgecorrigeerd, index = Q1 2003)

Bron: CBS (2009d)

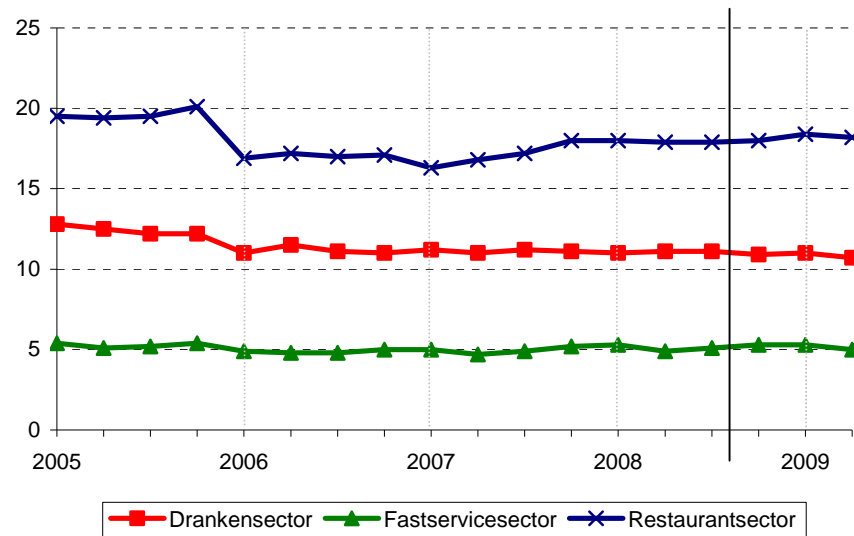
4.4 Horecabezoek en bestedingen

Het aantal horecabezoekers en de gemiddelde bestedingen geven meer zicht op de omzetontwikkelingen in de horecasector.

De gemiddelde bestedingen per horecabezoek vertonen, ondanks de economische recessie, een redelijk stabiel beeld (zie figuur 4.8). De restaurantsector had vanaf begin 2006 te maken met een afname van de bestedingen, hierna namen de bestedingen in restaurants langzaam weer toe. De bestedingen in de fastservicesector en de drankensector vertonen (in beperktere mate) hetzelfde beeld. Na de invoering van het rookverbod zijn de bestedingen in alledrie de sectoren stabiel gebleven.

Na de invoering van het rookverbod is er geen afwijkende trend te zien in de bestedingen per horecabezoek.

Figuur 4.8 Gemiddelde bestedingen per horecabezoek 2005-2009 (in euro's)

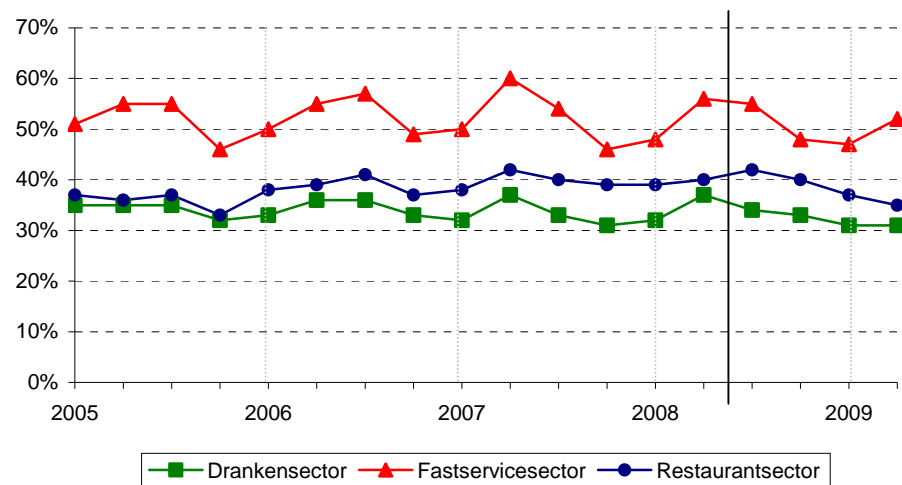

Bron: Bedrijfschap Horeca en Catering - Horeca Consumentenonderzoek⁴⁶

In figuur 4.9 is het percentage horecabezoeken vanaf 2006 weergegeven. In de fastservicesector en de drankensector zijn duidelijke seizoenseffecten waar te nemen. In de restaurantsector zijn deze seizoenseffecten minder duidelijk aanwezig. In de fastservicesector lijkt het aantal bezoeken vanaf 2006 een lichte afname te vertonen. Er zijn geen bijzondere ontwikkelingen te zien in het bezoekersaantallen na de invoering van het rookverbod in het tweede kwartaal van 2008 en daarna. Zoals in elk voorafgaand jaar nam ook in het tweede kwartaal van 2008 het percentage bezoekers aan de horeca af. Een afwijking van het golfpatroon dat door seizoensinvloeden wordt veroorzaakt, is vanaf het eerste kwartaal van 2009 te zien. In dit eerste kwartaal, zoals in elk voorafgaand jaar, lag het in de verwachting dat het bezoek zou stijgen. In plaats daarvan daalde het percentage bezoekers in de restaurantsector, stabiliseert het bij de drankensector en neemt het bij fastservicesector toe.

⁴⁶ In het Horeca Consumentenonderzoek worden geen andere sectoren onderscheiden dan de drank-, fastfood- en restaurantsector.

Figuur 4.9 Wekelijks horecabezoek 2006- 2009 (percentage bezoekers van totaal panel)

Bron: Bedrijfschap Horeca en Catering - Horeca Consumentenonderzoek⁴⁷

Rokers

Om meer duidelijkheid te krijgen over de eventuele invloed van het rookverbod, is in een onderzoek onder rokers (ITC-project) gevraagd in hoeverre zij bepaalde sectoren hebben vermeden vanwege de rookvrije horeca.

In de eerste maanden na de invoering van de rookvrije horeca heeft 38 procent van de rokers vermeden om naar cafés of kroegen te gaan (zie tabel 4.4). In de periode maart-mei is dat nog maar een derde. Ook restaurants en disco's werden in november door bijna een derde van de rokers vermeden, maar die groep is met zes procentpunten afgenomen. In de bezoekcijfers, zoals getoond in figuur 4.9, is echter niet terug te zien dat rokers minder horecagelegenheden zouden hebben bezocht.

Tabel 4.4 Vraag: 'Heeft u het vermeden om naar ... te gaan vanwege de rookvrije horeca?' bevestigend beantwoord.

	November-december 2008	Maart-mei 2009
Restaurants	32%	26%
Cafés of kroegen	38%	33%
Disco's	31%	25%
Sportkantines	18%	14%

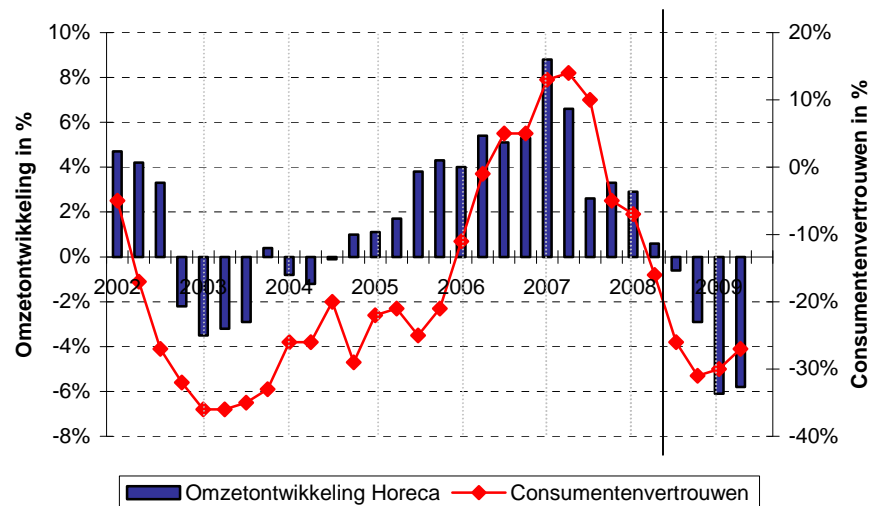
Bron: ITC Project (2009d)

⁴⁷ In het Horeca Consumentenonderzoek worden geen andere sectoren onderscheiden dan de drank-, fastfood- en restaurantsector.

4.5 Consumentenvertrouwen

Het consumentenvertrouwen is een belangrijke peiler in de Nederlandse economie. Deze statistiek geeft informatie over het vertrouwen en de verwachtingen van consumenten over de ontwikkelingen van de Nederlandse conjunctuur en heeft een (enigszins) voorspellend karakter voor consumentenbestedingen. Uit figuur 4.10 blijkt dat de omzontwikkeling van de horeca een duidelijke samenhang vertoont met het consumentenvertrouwen. Vanaf het derde kwartaal van 2007 neemt het consumentenvertrouwen af, vanaf dat moment is ook een duidelijke neergang te zien van de omzontwikkelingen in de horeca.

Figuur 4.10 Horecaomzet ten opzichte van consumentenvertrouwen

Bron: CBS (2009a en 2009b)

In april en mei 2009 nam het consumentenvertrouwen weer iets toe. Het is nog te vroeg om te zien of deze ontwikkeling zich ook voordoet in de omzontwikkelingen voor de horeca.

4.6 Economische effecten in perspectief

In dit hoofdstuk is een aantal variabelen beschreven om de eventuele economische effecten van het rookverbod in de horeca in beeld te brengen. Het blijft echter lastig om bedrijfseconomische effecten te interpreteren en een oorzakelijk verband met de rookvrije horeca te kunnen vaststellen. Naast goed vergelijkbare data over bedrijfseconomische aspecten, dienen andere variabelen bekeken te worden, zoals die van de conjunctuur, inkomens- en prijsvariabelen.⁴⁸

⁴⁸ Zie ook SEO (2008).

In dit hoofdstuk hebben we zo veel mogelijk betrouwbare, representatieve gegevens gepresenteerd over bedrijfseconomische aspecten (omzetontwikkeling, aantal bezoekers, bestedingen, prijsontwikkeling) en macro-economische variabelen (conjunctuur, werkgelegenheid, consumentenvertrouwen).

Kort samengevat zien we de volgende ontwikkelingen:

- De omzet in de horeca vertoont dezelfde ontwikkelingen als in (een in zekere mate vergelijkbare sector als) de detailhandel.
- De omzetstijgingen namen al zichtbaar af vanaf begin 2007 en ruim voor de invoering van het rookverbod.
- De helft van de ondernemers ziet omzetzakkingen in het afgelopen jaar. De andere helft van de ondernemers ziet geen verschil of heeft omzetstijgingen.
- De fastfoodsector lijkt het minst te maken te hebben met omzetzakkingen;
- Oppervlakte en het aantal werknemers in een horecaonderneming houden geen duidelijk verband met gerapporteerde omzetzakkingen.
- Het wel of niet hebben van rookvoorzieningen blijkt niet van invloed te zijn op gerapporteerde omzetzakkingen. Wel rapporteren horecagelegenheden zonder rookvoorziening minder omzetstijgingen.
- Ondernemers die het rookverbod altijd handhaven, rapporteren vaker een omzetstijging en minder vaak een omzetzakking, dan ondernemers die het rookverbod soms handhaven.
- Het aantal faillissementen in de horeca vertoont een gelijke trend met het totaal aantal uitgesproken faillissementen in Nederland.
- De ontwikkeling in werkgelegenheid volgt dezelfde trend als de totale economie, ook sinds de invoering van de rookvrije horeca.
- Het aantal horecabezoeken en bestedingen is de afgelopen periode niet afgenomen, toch spreken veel horecaondernemingen over omzetzakkingen. Een mogelijke verklaring is dat de prijsstijgingen in de horeca de dalende omzetvolumes niet voldoende hebben kunnen compenseren.
- De rookvrije horeca lijkt geen buitenproportionele uitwerkingen te hebben op de verschillende subsectoren in de horeca.

Er kan geen directe oorzaak-gevolgrelatie worden gelegd tussen de ontwikkelingen die in dit hoofdstuk zijn beschreven en de invoering van het rookverbod. Bovenstaande cijfers geven een indicatie dat de horecasector geen afwijkende ontwikkelingen heeft doorgemaakt in vergelijking met andere sectoren voor en na de invoering van het rookverbod.

De horecaondernemers zelf zijn het eens over de belangrijkste oorzaken van de omzetzakking. In twee onderzoeken⁴⁹ onder horecaondernemers werd gevraagd welke oorzaken zij zagen voor de dalende omzetten in hun onderneming. In beide onderzoeken kwamen de invoering van het rookverbod

⁴⁹ TNS NIPO Horeca en omzet, Synovate Horecabarometer.

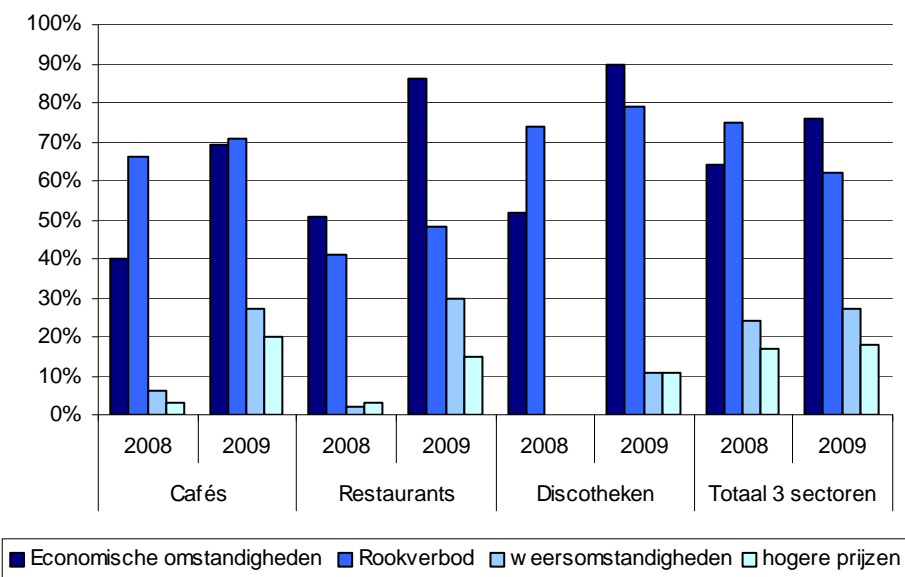
en de economische omstandigheden als belangrijkste oorzaken van de omzetzdalingen naar voren.

Wanneer de antwoordcategorieën niet bekend waren, en de ondernemer spontaan oorzaken noemde, werd in 2009 de invoering van het rookverbod minder genoemd dan in 2008.

Figuur 4.11 toont de antwoorden van de ondernemers waarbij ze de mogelijkheid kregen antwoordcategorieën te kiezen. In de loop van de tijd wordt door een toenemend aantal ondernemers de economische situatie als oorzaak genoemd van de omzetzdalingen. In juni 2009 noemt 75 procent dit als oorzaak. Café-eigenaren noemen de invoering van het rookverbod ongeveer even vaak (71%) als de economische situatie (69%).

Opvallend is dat in vergelijking met een jaar eerder ook veel vaker andere oorzaken noemen, zoals weersomstandigheden en hogere prijzen.

Figuur 4.11 Oorzaken daling omzet horeca volgens horecaondernemers in 3 sectoren (meer antwoorden mogelijk)

Bron: TNS NIPO (2009b)

De resultaten van de Horecabarometer laten dezelfde trend zien, ook hier wordt de economische crisis in toenemende mate genoemd als oorzaak van de omzetzdalingen.

5 CONCLUSIE

Dit onderzoek heeft een jaar na de invoering van de rookvrije horeca plaatsgevonden. De centrale vraag was:

Wat is het effect van de invoering van de rookvrije horeca op diverse aspecten, bekeken over een periode vóór en na de invoering van het horecarookverbod?

Het meten van effecten en impact van beleidsmaatregelen, zoals de invoering van een rookvrije horeca, is complex. Een enkel beleidselement (verhoging prijs, gezondheidswaarschuwingen, verbod op tabaksreclame of invoering van een rookverbod) kan zelden geïsoleerd geëvalueerd worden. Daarom kunnen we vaak slechts mogelijke indicaties beschrijven van trends en verbanden.

De onderzoeksvragen die uit de centrale vraag zijn afgeleid, zullen we hierna kort beantwoorden.

5.1 Volksgezondheid

Wat is het effect van de maatregel op de luchtkwaliteit in horecagelegenheden?

De luchtkwaliteit is na de invoering van het rookverbod aanmerkelijk verbeterd. Dit is met name terug te zien in de concentratie fijn stof (PM2.5) in de lucht. De concentratie fijn stof is negen keer lager dan voor de invoering van de rookvrije horeca. In Ierland en Schotland zijn vergelijkbare resultaten gevonden.

Verplaatst het rookgedrag naar de privésituatie?

Er is geen sprake van verplaatsing van rookgedrag; rokers zijn door het rookverbod in de horeca thuis niet meer gaan roken. Ook in Schotland vonden onderzoekers geen bewijs dat een rookverbod in openbare gebouwen en de werkplek heeft geleid tot een verschuiving naar de thuissituatie.

Wat is het effect op stoppen met roken?

De invoering van het rookverbod in de horeca heeft rokers geholpen bij het stoppen met roken. Rokers hebben door het rookverbod in de horeca vaker

een stoppoging ondernomen en zijn daar vaker succesvol in geweest. Bovendien is een op de tien rokers minder gaan roken.

Wat is het effect van de maatregel op de gezondheid van horecamedewerkers en op die van bezoekers?

Het rookverbod in de horeca heeft de blootstelling aan tabaksrook drastisch doen dalen. Voor invoering van de rookvrije horeca stonden niet-rokende horecabezoekers gemiddeld 71 procent van de tijd in een café bloot aan tabaksrook, na invoering was dat nog maar zeventien procent. Zoals eerder gemeld, is de luchtkwaliteit verbeterd en de rookvrije horeca heeft een positieve invloed gehad op de blootstelling aan sigarettenrook en het rookgedrag. De invloed die dit vervolgens heeft op de gezondheid van werknemers en bezoekers, is echter lastig vast te stellen, zeker na slechts één jaar na de invoering van het rookverbod.⁴⁸

Het is moeilijk uitspraken te doen over de effecten op de gezondheid van werknemers in de horeca en bezoekers in Nederland. Op basis van onderzoeken in binnen- en buitenland kunnen we voorzichtig concluderen dat een rookverbod in de horeca de levensverwachting verlengt en het aantal hart- en vaatziekten vermindert.

5.2 Naleving

Hoe wordt het verbod door horecaondernemers nageleefd?

Kort na de invoering van het rookverbod leefde 95 procent van de horecaondernemers het rookverbod na. Naarmate het rookverbod langer van kracht is, neemt de naleving af. In het voorjaar van 2009 hield 85 procent van de horecagelegenheden zich aan het rookverbod. Cafés en discotheken leven het rookverbod het minste na. Wanneer gekeken wordt naar de observaties waarop INTRAVAL haar oordeel baseert (de aanwezigheid van asbakken en rokers), dan blijkt het nalevingspercentage in het eerste jaar rond de 95 procent te liggen.

In andere landen werd de rookvrije werkplek vaak in alle sectoren tegelijk (inclusief de horeca) ingevoerd. Uit evaluaties in diverse landen bleek het nalevingspercentage in het eerste jaar ook vaak rond de 95 procent te liggen.

⁴⁸ Op dit moment wordt een studie verricht door Caphri, een research school van de Universiteit Maastricht, naar de invloed van de rookvrije horeca op het aantal gerapporteerde hartstilstanden. Eind 2009 zullen de eerste resultaten van dit onderzoek bekend worden.

Welke aanpassingen hebben horecaondernemers gedaan om het rookverbod na te leven?

Bijna driekwart van de horecaondernemingen heeft een rookvoorziening ingericht. Van deze groep heeft 38 procent binnen een rookruimte en heeft 85 procent buiten een voorziening om te roken. Het aantal terrassen zonder verwarming is in 2009 toegenomen met vijftien procentpunten; het aantal terrassen met verwarming is in 2009 toegenomen met vier procentpunten.

Welke knelpunten zijn gerapporteerd met betrekking tot de naleving?

Van de horecaondernemers ondervindt meer dan de helft in 2008 knelpunten bij de invoering van het rookverbod. In 2009 is dat afgenomen tot 37 procent. Meest genoemde knelpunten door horecaondernemers zijn omzetsdaling en onwil van klanten. Hoewel er toch nog klanten zijn die willen roken in een horecagelegenheid, vindt de meerderheid van de horecaondernemers het niet moeilijk rokende bezoekers aan te spreken.

Een derde van de gemeenten meldt knelpunten vanwege de rookvrije horeca. In 2008 ondervonden gemeenten met name last van buiten rokende horecaklanten en problemen met het straatgezicht. In 2009 kwamen daar terrasvergunningen voor de winter, rookruimtes in de kleine horeca en naleving bij.

Wat zijn de verwachtingen voor de nabije toekomst?

Het merendeel van de gemeenten verwacht dat komend jaar het aantal aanvragen voor verbouwingen gelijk blijft. Slechts een klein deel van de horecaondernemers is van plan komend jaar (vanaf juni 2009) nog aanpassingen te doen in de gelegenheid. Het merendeel van de horecaondernemers verwacht in de toekomst geen veranderingen meer in hun onderneming ten aanzien van het rookverbod

5.3 Economische effecten

Wat is in de betreffende periode de ontwikkeling in de omzet?

Vanaf het tweede kwartaal van 2007 stagneren de omzetten in de horeca. Ook in 2008 zette de omzetsdaling door. Deze ontwikkeling was (iets later) ook in de detailhandel te zien. Ongeveer de helft van de horecaondernemers heeft te maken met omzetsdalingen, een vijfde ziet geen verschil in omzetontwikkeling ten opzichte van het jaar ervoor.

Wanneer er wordt gekeken naar specifieke kenmerken van (subgroepen) is te zien dat:

- de fastfoodsector het minst te maken heeft met omzetzdalingen;
- omzetzdalingen zichtbaar zijn in de gehele horeca, bij zowel grote als kleine ondernemingen;
- het aantal werknemers in een horecaonderneming geen duidelijk verband houdt met gerapporteerde omzetzdalingen;
- horecagelegenheden zonder rookvoorziening vergelijkbare omzetontwikkelingen ervaren als horecagelegenheden met rookvoorziening;
- gelegenheden waar het rookverbod altijd wordt gehandhaafd vaker een omzetzijging en minder vaak een omzetzdaling rapporteren dan gelegenheden waar het rookverbod soms wordt gehandhaafd.

Wat is in de betreffende periode de ontwikkeling in horecabezoek en bestedingen?

Er zijn geen bijzondere ontwikkelingen te zien in de bezoekersaantallen na de invoering van het rookverbod in het tweede kwartaal van 2008 en daarna. Zoals in elk voorafgaand jaar nam ook in het tweede kwartaal van 2008 het percentage bezoekers aan de horeca af. Een afwijking van het golfpatroon dat door seizoensinvloeden wordt veroorzaakt, is vanaf het eerste kwartaal van 2009 te zien. Het aantal horecabezoeken in de restaurantsector daalde, in de drankensector stabiliseerde het en in de fastservicesector neemt het aantal bezoekers toe. De gemiddelde bestedingen per horecabezoek vertonen een redelijk stabiel beeld.

Wat is in de betreffende periode de ontwikkeling in faillissementen in de horeca?

Het aantal uitgesproken faillissementen in de horeca stijgt sinds het tweede kwartaal van 2008. Deze trend begon nog voor de invoering van het rookverbod. De ontwikkeling in het aantal faillissementen in de horeca is vergelijkbaar met die van het totale aantal faillissementen in (andere sectoren in) Nederland.

Is er een samenhang met de invoering van de rookvrije horeca en deze ontwikkelingen?

De horecasector heeft geen afwijkende ontwikkelingen doorgemaakt in vergelijking met andere sectoren of de gehele economie. Bedrijfseconomische aspecten, macro-economische ontwikkelingen en vergelijkingen met andere sectoren, duiden erop dat de recessie meer invloed

heeft gehad op de omzet in de horeca, dan het rookverbod.

In 2008 werd door horecaondernemers de invoering van het rookverbod het meest genoemd (75%) als oorzaak voor omzetverlies. In 2009 wordt de economische situatie het meest genoemd als oorzaak (76%).

5.4 Laatste ontwikkelingen

De antwoorden op de onderzoeksvragen laten zien dat er grote veranderingen hebben plaatsgevonden als gevolg van de invoering van het rookverbod in de horeca. Gemeenten kregen te maken met nieuwe regelgeving, horecaondernemers hebben aanpassingen gedaan aan hun panden en bezoekers moesten hun rookgedrag aanpassen.

Deze veranderingen gingen niet zonder slag of stoot. Er is veel (media-) aandacht geweest voor de invoering van het rookverbod en de gevolgen ervan. Met name het kleine deel horecaondernemers dat het rookverbod weigerde na te leven, kreeg veel aandacht. Het niet naleven van het rookverbod heeft zelfs geleid tot rechtszaken. In twee gevallen oordeelden de gerechtshoven dat de Tabakswet voor horecaondernemers zonder personeel onvoldoende grond biedt om een verplichting op te leggen een rookverbod in te stellen.

Met de uitspraken van de gerechtshoven is een onduidelijke situatie ontstaan over de toepassing van de regelgeving door horecaondernemers zonder personeel. Die onduidelijkheid wil de minister graag wegnemen, door op korte termijn de regelgeving aan te passen.⁴⁹

5.5 Vergelijkbaarheid bronnen

Buitenland Om de effecten van het Nederlandse rookverbod in perspectief te plaatsen, is op verschillende plaatsen getracht om de Nederlandse situatie te vergelijken met andere landen waar ook een rookverbod is ingevoerd. Het gebruiken van buitenlandse literatuur heeft als voordeel dat de ontwikkelingen als gevolg van het rookverbod in een breder perspectief kunnen worden geplaatst. Er kleven echter ook een aantal nadelen aan het maken van een vergelijking.

Een rookvrije werkplek en rookvrije horeca, is in ieder land anders ingevoerd en heeft daardoor verschillende uitwerkingen. In Nederland is sprake geweest van een gefaseerde invoering van het rookverbod (eerst openbare gebouwen, toen de werkplek en tot slot de horeca). In andere landen is het rookverbod in één keer ingevoerd op voor alle (publieke) gelegenheden, zoals bijvoorbeeld in Schotland. Ook spelen variabelen als economische situatie, overheidsbeleid, politiek en cultuur een rol. Al deze variabelen maken het vaak

⁴⁹ Brief van de minister Rechtelijke uitspraken en toezeggingen algemeen overleg rookvrije horeca 10 maart (8 juli 2009).

niet verantwoord om een een-op-een-vergelijking te maken tussen twee landen.

Kwaliteit Bovendien speelt de kwaliteit van (buitenlandse) literatuur een rol. Soms is het lastig vast te stellen in hoeverre de geciteerde onderzoeken betrouwbaar en valide zijn uitgevoerd. Alle onderzoeken worden net op een andere wijze uitgevoerd, in een andere context, met andere definities waardoor er geen standaard en daarmee vergelijkbare data beschikbaar is. Het ITC project heeft een begin gemaakt om op internationaal niveau vergelijkbare data te krijgen over de psychosociale en gedragseffecten van nationaal rookbeleid.

Context Verder is het heel lastig om de (bedrijfs)economische impact op de sector of de effecten op volksgezondheid vast te stellen. Dit zijn onderwerpen die beide moeilijk te isoleren zijn van hun context. Gezondheid en economie worden beïnvloed door een veelvoud van factoren, die onmogelijk allemaal te identificeren en te vergelijken zijn.

Bovenstaande illustreert hoe lastig het is om de kwaliteit en vergelijkbaarheid van verschillende studies te beoordelen. Daar waar vergelijkingen, met nodige kanttekeningen, zijn toegepast in dit rapport, blijkt echter dat de Nederlandse effecten van het rookverbod in lijn lijken te liggen met de effecten in het buitenland.

GERAADPLEEGDE BRONNEN

(de bronnen staan gerangschikt op opdrachtgevende of uitvoerende organisatie)

ASH Scotland (2007) *Smoke-free success: ASH Scotland presents the Scottish experience.*

BHC (2006) *Bedrijfschap Horeca en Catering, Arbeidsmarktanalyse, Artikelnummer 3143, Zoetermeer: mei 2006 [uit CPB].*

CBS (2009a) *Consumentenvertrouwen tot februari 2009.*

CBS (2009b) *Omzetontwikkeling horeca t/m tweede kwartaal 2009.*

CBS (2009c) *Faillissementen en schuldsaneringen; uitspraken per kwartaal.*

CBS (2009d) *Banen van werknemers, kwartaalgemiddelden naar economische activiteit.*

CPB Document (2008) *Een rookverbod in de Nederlandse horeca; een kosten-batenanalyse.* Den Haag.

DCMS Statistical Bulletin (2008) *Alcohol, Entertainment and Late Night Refreshment Licensing England and Wales, April 2007 – March 2008*

Environmental Health Department, Galway (2006) *How Smoke-free Laws Improve Air Quality: A Global Study of Irish Pubs.*

European Commission (2004) *Tobacco or health in the European Union; past, present and future.* Prepared by the ASPECT Consortium for the Directorate-General for Health and Consumer Protection.

European Commission (2007) *Towards a Europe free from tobacco smoke: policy options at EU level (Green paper).*

Gezondheidsraad (2003) *Volksgezondheidsschade door passief roken.* Den Haag: Gezondheidsraad. Publicatie nr 2003/21.

INTRAVAL (2009a) *Quick scan gemeenten en rookvrije horeca.* Groningen: INTRAVAL.

INTRAVAL (2009b) *Quick scan gemeenten en rookvrije horeca. Eerste jaar na invoering 2008-2009.* Groningen: INTRAVAL.

ITC Project (2009a) *De effecten van de rookvrije horeca op rookgedrag Eerste nameting.* Den Haag.

- ITC Project (2009b) *ITC Netherlands Survey Summary*. University of Waterloo, Ontario, Canada and STIVORO, The Netherlands.
- ITC Project, (2009c) *ITC Netherlands Survey Summary Appendix I. Wave 2*. University of Waterloo, Ontario, Canada and STIVORO, The Netherlands.
- ITC Project (2009d) *Databestand wave 1, 2 en 3*.
- Koninklijke Nederlandse Horeca (2008) *Enquête invoering van het rookverbod per 1 juli 2008*.
- Ministerie van VWS (8 juli 2009). Brief TK VGP-2941137 '*Rechtelijke uitspraken en toezeggingen algemeen overleg rookvrije horeca 10 maart 2009*'.
- Ministerie van VWS 'Handleiding invoering rookvrije horeca, sport en kunst/cultuur'.
- New York City Departments (2004) *The state of a smoke-free New York City: A one year review*.
- NHS Health Scotland and the Scottish Executive. Phillips, R. et.al. In: *BMJ*. Smoking in the home after the smoke-free legislation in Scotland: qualitative study. 9 september 2007.
- Office of Tobacco Control (2005) *Smoke-Free Workplaces in Ireland A One-Year Review*.
- Office of Tobacco Control (2008) *Annual Report 2008*.
- RIVM (2009a) Briefrapport 340600002/2009 *Handhaving van een rookvrij binnenmilieu*.
- RIVM (2009b) Briefrapport 340600002/2009 *Het effect van rookverboden op de incidentie van hart- en vaatziekten*.
- Semple, Creely, Naji, Miller en Ayres (2008) *Second hand smoke levels in Scottish pubs: the effect of smoke free legislation*.
- SEO Economisch onderzoek (2008) *Evaluatie effectonderzoek rookverbod horeca*. Amsterdam.
- Sanderse, K. (2008) *Rapport: Onderzoek effecten rookvrije horeca*. Amsterdam: Synovate.
- Smoke Free Partnership (2006) *Lifting the Smokescreen; 10 reasons for a smoke free Europe*. Brussels: European Respiratory Society Brussels Office.

Synovate (2009a) *Horeca barometer. Periode: vierde kwartaal 2008*. In samenwerking met en in opdracht van Bedrijfschap Horeca en Catering.

Synovate (2009b) *Horeca barometer. Periode: eerste kwartaal 2009*. In samenwerking met en in opdracht van Bedrijfschap Horeca en Catering.

Synovate (2009c) *Horeca barometer. Periode: tweede kwartaal 2009*. In samenwerking met en in opdracht van Bedrijfschap Horeca en Catering.

TNS NIPO (2009a) *Horeca en omzet. Onderzoek onder 1020 horecagelegenheden*. Amsterdam.

TNS NIPO (2009b) *Economische effecten van het rookverbod in de horeca. Evaluatie van het eerste jaar 1 juli 2008 – 1 juli 2009* Amsterdam.

TNS NIPO (2009c) *Continu Onderzoek Roken. Databestand*. Den Haag: STIVORO.

Voedsel en Waren Autoriteit en RIVM (2008a) *Luchtvervuiling in horecagelegenheden voor én na de invoering van het rookverbod*.

Voedsel en Waren Autoriteit (2008b) *Inspectieresultaten rookvrije horeca; juli t/m september 2008*.

Voedsel en Waren Autoriteit (2008c) *Inspectieresultaten rookvrije horeca; juli t/m november 2008*.

Voedsel en Waren Autoriteit (2008d) *Monitor naleving rookvrije werkplek 2008*.

Voedsel en Waren Autoriteit en INTRAVAL (2009a) *Inventarisatie naleefniveau rookvrije horeca, winter*.

Voedsel en Waren Autoriteit en INTRAVAL (2009b) *Inventarisatie naleefniveau rookvrije horeca, voorjaar*.

Voedsel en Waren Autoriteit en INTRAVAL (2009c) *Inventarisatie naleefniveau rookvrije horeca, zomer*.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1

Onderzoeksinformatie

Voor dit rapport is gebruikgemaakt van de resultaten van diverse onderzoeken. Hieronder worden ze in het kort beschreven.

Horeca en omzet

In dit onderzoek zijn horecaondernemers telefonisch ondervraagd over de omzetontwikkelingen van hun bedrijf. Het onderzoek is tweemaal uitgevoerd. De eerste meting vond een half jaar na de invoering van het rookverbod plaats, de tweede meting een jaar na de invoering van het rookverbod.

Uitgevoerd door: TNS NIPO

In opdracht van: ministerie van VWS

Periode: december 2008 (meting 1) en juni-juli 2009 (meting 2)

Steekproef: horecaondernemers

Respons: 1020 (meting 1) en 1591 (meting 2) horecaondernemers

Quickscan rookvrije horeca

In deze quickscan zijn Nederlandse gemeenten telefonisch ondervraagd over invoering van het rookverbod. Het ging hier met name om het aantal vergunningaanvragen dat gemeenten hebben ontvangen naar aanleiding van het rookverbod. De quickscan is een half jaar én een jaar na de invoering van het rookverbod uitgevoerd.

Uitgevoerd door: INTRAVAL

In opdracht van: ministerie van VWS

Periode: december 2008 (meting 1) en juni 2009 (meting 2)

Steekproef: gemeenten in Nederland

Respons: 85 gemeenten in beide metingen

Inventarisatie naleving Rookvrije Horeca

Ieder kwartaal werden horecalocaties bezocht om na te gaan in hoeverre het rookverbod werd nageleefd. Tijdens het bezoek is geobserveerd of er aanwijzingen zijn dat binnen de gelegenheid wordt gerookt en of dat er een aparte rookruimte is ingericht.

Uitgevoerd door: INTRAVAL

In opdracht van: VWA

Periode: december 2008-januari 2009 (winter), maart 2009 (voorjaar) en juni 2009 (zomer)

Steekproef: horecalocaties (café en discotheek; restaurant; cafetaria en snackbar; sportkantine; theater; bioscoop; museum; hotel en recreatie)

Respons: 600 horecalocaties per kwartaal

International Tobacco Control (ITC) policy evaluation project

Het International Tobacco control (ITC) project is een longitudinaal onderzoek, hierbij worden in een bepaalde periode steeds dezelfde mensen ondervraagd. In het ITC-project zijn rokers in een jaar tijd driemaal ondervraagd (telefonisch en via internet) over hun meningen en rookgewoonten. De eerste meting vond plaats voor de invoering van rookvrije horeca (wave 1), wave 2 en 3 erna. Bij wave 1 bestond de groep respondenten alleen uit rokers, bij wave 3 was twaalf procent gestopt. In resultaten dient dus rekening te worden gehouden met het feit dat de cijfers van wave 2 en 3 percentages zijn van de rokers in wave 1. In de tussentijd is twaalf procent gestopt en zijn dus ex-rokers. Dit kan de resultaten hebben beïnvloed (dus ook ex-rokers in wave 2 en 3).

Uitgevoerd door: STIVORO, Universiteit Maastricht, ASCoR (Universiteit van Amsterdam), Leids Universitair Medisch Centrum

In opdracht van: International Tobacco Control (ITC) policy evaluation project

Periode: maart-april 2008 (wave 1) november-december 2008 (wave 2), maart-mei 2009 (wave 3)

Steekproef: rokers

Respons: n = 2224 (wave 1), n =643 (wave 2) en n =2013 (wave 3)

Continu Onderzoek Rookgewoonten (COR)

Het Continu Onderzoek Rookgewoonten (COR) wordt uitgevoerd om het tabaksgebruik onder de Nederlandse bevolking en de ontwikkeling daarvan in de tijd te meten. Dit onderzoek richt zich op volwassenen van 15 jaar en ouder. Iedere week wordt een representatieve steekproef van circa 200 huishoudens uit een panel van TNS NIPO per e-mail benaderd. Maximaal 400 gezinsleden vullen de vragenlijst op de eigen computer in.

Uitgevoerd door: TNS NIPO

In opdracht van: STIVORO

Periode: Langdurige monitor, elk kwartaal rapportage

Steekproef: rokers, niet-rokers, ex-rokers

Respons: wekelijks circa 200 huishoudens (maximaal 400 gezinsleden).

Horeca Barometer

In dit onderzoek worden horecaondernemers telefonisch ondervraagd over de omzetontwikkelingen van hun bedrijf. Het onderzoek wordt, sinds de invoering van het rookverbod, ieder kwartaal uitgevoerd.

Uitgevoerd door: Synovate

In opdracht van: Bedrijfschap Horeca en Catering

Periode: januari 2009 (Q4 2008) en april 2009 (Q1 2009)

Steekproef: horecaondernemers

Respons: 600 (Q4 2008) en 609 (Q1 2009) horecaondernemers

Horeca consumentenonderzoek (HCO)

Met behulp van een representatief internetpanel wordt wekelijks aan Nederlandse consumenten (16-64 jaar) gevraagd welke typen horecagelegenheden zij in de voorgaande week hebben bezocht, hoe vaak en welke bestedingen daarbij zijn gedaan.

Uitgevoerd door: Foodstep

In opdracht van: Bedrijfschap Horeca en Catering

Periode: jaren negentig tot nu, afhankelijk van onderwerp

Steekproef: internetpanel van Nederlandse consumenten

Respons: wekelijkse benadering van een internetpanel, omvang van het internetpanel is onbekend.

Regioplan Beleidsonderzoek

Nieuwezijds Voorburgwal 35

1012 RD Amsterdam

T 020 531 531 5

F 020 626 519 9

E info@regioplan.nl

I www.regioplan.nl